

בראשית

בריאת העולם (פרק א')

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים:

יום אחד

ויאמר אלהים יהי אור: ויהי אור: ויקרא אלהים את האור כייטוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך: ויקרא אלהים לאור יום וילהשך קרא לילה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד:

יום שני

ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים: ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי כן: ויקרא אלהים לרקיע שמים ויהי ערב ויהי בקר יום שני:

יום שלישי

ויאמר אלהים קווי המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה ויהי כן: ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים ויקרא אלהים כייטוב: ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו בו על הארץ ויהי כן: ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינה ועץ עשה פרי אשר זרעו בו למינה ויקרא אלהים כייטוב: ויהי ערב ויהי בקר יום שלישי:

יום רביעי

ויאמר אלהים יהי מאורת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאות ולמועדים ולקמים ושנים: והיו למאורת ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן: ויעש אלהים את שני המאורות הגדלים את המאור הגדל למשלת היום ואת המאור הקטן למשלת הלילה ואת הכוכבים: ויתן אתם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ: ולמשל ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החשך ויקרא אלהים כייטוב: ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי:

יום חמישי

ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים: ויקרא אלהים את התנינים הגדלים ואת כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו המים למינהם ואת כל עוף כנף למינהו ויקרא אלהים כייטוב: ויברך אתם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ: ויהי ערב ויהי בקר יום חמישי:

יום שישי

ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה ויהי כן: ויעש אלהים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו ויקרא אלהים כייטוב: ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל רמש הרמש על הארץ: ויקרא אלהים את האדם בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם: ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ: ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע אשר על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר יבא פרי זרע זרע לכם יהיה לאכלה: ולכל חיה הארץ ולכל עוף השמים ולכל רמש על הארץ אשר יבא נפש חיה את פלירוק עשב לאכלה ויהי כן: ויקרא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ויהי ערב ויהי בקר יום השישי:

ויכלו השמים והארץ וכל צבאם: ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה: ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות:

מסגרת האירועים והזמן בספר בראשית

- מהתרשים עולה, כי ספר בראשית עוסק בתולדותיהן של שלוש משפחות: משפחת אדם, משפחת נח ומשפחת אברהם. במשפחת אדם שני צירים מקבילים (שושלת קין ושושלת שת), שהמבול קטע אותם. משפחת נח נפוצה על פני כל הארץ, והיותה תשתית לפיזור האנושות על פני האדמה. משפחת אברהם יצרה שרשרת של תאים משפחתיים, שהיוו תשתית לבניינה של האומה הישראלית.
- ברכת הזרע והארץ, החוזרת לאורך הספר, חוזרת את החוליות השונות שבספר, ומשמשת לו חוט שדרה. בריאת העולם, ובכלל זה האנושות וכדור הארץ, מסתיימת בברכת הייעוד – ברכת הזרע והארץ – שניתנה על ידי הבורא למין האנושי. בראשונה הופנתה ברכה זו לאדם ובשנית לנח. שרשרת כישלונות המין האנושי (האדם הראשון בגן עדן, קין והבל, למך, בני האלוהים ובנות האדם, דור המבול, נח ובנו, דור הפלגה) הביאו לדרך חדשה לאחר כ-2,000 שנות קיומו של העולם – בריאת ישראל, וברכת הזרע והארץ הצטמצמה לזרע מסוים ולארץ מסוימת (לזרעך, הארץ הזאת). מעתה יובילו אלה את דרך ה' בעולם, עד שתשוב ותונחל לאנושות כולה. הברכה שניתנה לאדם הראשון ולנח, הפכה להבטחה לאבות האומה הישראלית. רובו של ספר בראשית (פרקים י"ב-נ') מתאר את גלגוליה של ברכת הזרע והארץ, עד שהתברר מי הוא הזרע הנבחר שישב בארץ הנבחרת.

התרשים מציג מבט כללי על ספר בראשית, תוך הדגשת מסגרת הזמן של ההתרחשויות בספר.

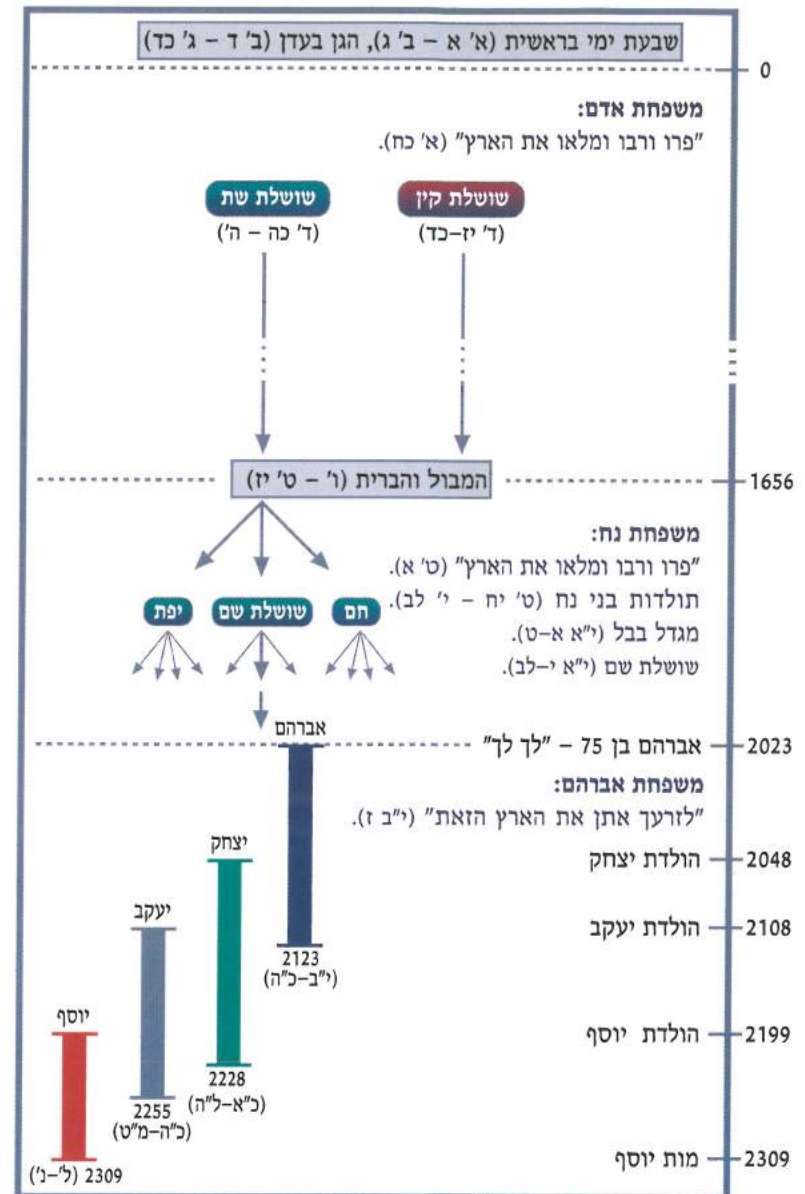
1. המקורות המלווים את האירועים שבתרשים מקיפים את כלל פרקי הספר.

2. מערכת הזמן, כמו חוקי הטבע המוכרים לנו, עוצבה במהלך הבריאה. לכן כל המסופר לנו בפרקים א'-ג' צריך להילמד מתוך הבנה, כי הכתובים מתארים מציאות שונה מזו המוכרת לנו היום.

3. ציר הזמן המופיע בימין התרשים בא להבליט, כי היקף הכתובים המתארים כ-2,000 שנה (מהבריאה עד אברהם) מצומצם ביחס לכתובים המתארים את 300 השנים עד סיום הספר, מפני שהמוקד החשוב של הספר הוא משפחת אברהם (פרקים י"ב-נ'). (שבירת הרצף בציר הזמן, בחלק משפחת אדם, באה להדגיש, שהקוצר מסיבות טכניות).

4. פרקי הבריאה ופרקי המבול והברית מהווים מעין שתי התחלות לעולם (לרעיון זה יש גם ביסוס לשוני, ראה לדוגמה: א' ב מול ז' יח, ח' א; א' ט מול ח' ה; א' כה-ל מול ט' א-ז ועוד).

בשני המקומות המעבר מתוהו ובוהו, המכוסה על ידי מים, להתגלות היבשה ולכיבושה, מלווה בברכתו של ה' (ברכה זו שונתה בהתאם לשינוי הנסיבות).

אדם ואדמה בחטאי בראשית - חיבור וניתוק (פרקים ב'-ט')

דגשים	המילים המנחות: אדם - אדמה		
<p>יעוד האדם בגן עדן, 'לעבדה ולשמרה' (המתייחס לפי לשונו אל האדמה), מהווה רקע לחטאו. באוכלו מפרי העץ אשר בתוך הגן, חטא האדם לא רק בזה שלא קיים את צו ה', אלא גם לקשר שבינו ובין האדמה. העונש מבטא בהתאם קללה, עיצובו וקושי בהמשך הקשר עם האדמה. האדם צריך מעתה לעבוד בזעת אפיו, ואף על פי כן, האדמה תצמיח לו קוץ ודרדר ולא תאיר לו פנים.</p> <p>הפן השני של העונש, השיבה אל האדמה, רומז אל המוות (לא ברור מה היה לפני החטא). בתוך מציאות עצובה וקשה זו, צריך האדם להמשיך בייעודו - 'לעבד את האדמה' שממנה נוצר ולשבת 'מקדם לגן עדן'.</p>	<p>"ויקח ה' אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה". (ב' טו)</p> <p>"ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה". (ג' ט)</p> <p>"ולאדם אמר... ארורה האדמה בעבורך, בעצבון תאכלנה כל ימי חיידך". (ג' יז)</p> <p>"עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת, כי עפר אתה ואל עפר תשוב". (ג' ט)</p> <p>"וישלחו ה' אלהים מגן עדן, לעבד את האדמה אשר לקח משם". (ג' כג)</p>	<p>הרקע: תגובת ה': העונש החקלאי: העונש הקירומי:</p>	<p>אדם חטא האכילה מעץ הדעת טוב ורע</p>
<p>קין קיים את הציוויו: 'לעבד את האדמה'. הבאת מנחה לה' מפרי האדמה נראית רצויה (למרות שלא נצטווה על כך), אך אחריתה - חטא, רצח אחי!</p> <p>בנוסף למנחה שהובאה מפרי האדמה, נרמז חלקה של האדמה גם בתיאור הרקע לחטא: 'זיהי בהיותם בשדה', בתיאור צעקת הדמים מן האדמה, ובהדגשת חלקה בחטא בכך שפצתה את פיה לקחת את דמי הבל. העונש מכוון כלפי האדם, שנותק באופן חריף יותר מן האדמה ומטובה, ואפילו אם יעבוד אותה, היא כבר לא תיתן לו מנוחה.</p> <p>הפן השני של העונש, גלות ונדודים, כרוך גם הפעם בהוויית המוות: יכל מץאי' יהרגני. ברחמי ה' התמתן העונש, וקין התיישב 'בארץ נוד קדמת עדן'.</p>	<p>"וקין היה עבד אדמה". (ד' ב)</p> <p>"ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה'". (ד' ג)</p> <p>"קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה". (ד' י)</p> <p>"ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך. כי תעבד את האדמה לא תספ תת לחה לך", (ד' יא-יב)</p> <p>"נע ונד תהיה בארץ". (ד' יב)</p> <p>"הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אָסתר". (ד' יד)</p>	<p>הרקע: תגובת ה': העונש החקלאי: העונש הקירומי:</p>	<p>קין חטא הריגת הבל</p>
<p>ריבוי האדם על פני האדמה הוא קיום הציוויו (והברכה): 'פרו רבו ומלא את הארץ', אך קיום זה היה בסיס לחטא שהקיף את כל המין האנושי. האדמה והאדם (המיוצג על יד 'בנות האדם') חוזרים ונזכרים פעמים רבות ברקע הסתום של חטא זה. הפעם אין לאדמה שום חלק בחטא; חטאי האדם הם שמשחיתים את הארץ.</p> <p>העונש מתבטא בניתוק מוחלט בין האדם והאדמה: מחיית האדם, השחתת האדמה וכל אשר עליה.</p>	<p>"ויהי כי החל האדם לרב על פני האדמה ובנות ילדו להם". (ו' א)</p> <p>"וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ... וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ". (ו' ה-ו)</p> <p>"ויאמר ה': אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה". (ו' ז)</p> <p>"והנני משחיתם את הארץ". (ו' יג)</p> <p>"וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה... וימחו מן הארץ". (ו' כז)</p>	<p>הרקע: תגובת ה': עונש כולל ומוחלט:</p>	<p>דור המבול חטא בני האלהים ובנות האדם</p>
<p>המבול אשר מחה את הכל, אפשר התחלה חדשה. התקווה והתפילה לביטול הקללה על קשר האדם לאדמה (באותן מילים שנאמרו לאדם הראשון), נוסחה עם הולדת נח, שנוולד לאחר מות אדם הראשון.</p> <p>הניתוק בין גורל האדם לגורל האדמה אפשר מכאן ואילך לדון את האדם וחטאיו בפני עצמם, ללא זיקה אל האדמה. 'שפך דם האדם באדם דמו ישפך', כי בצלם אלהים עשה את האדם" (ט' ו).</p> <p>נח התחיל שוב 'לעבד את האדמה', ושוב הגיע לידי חטא: שכרות (נח) וגילוי עריות (חם). הפעם העונש אינו כרוך בקללה לאדמה או בניתוק ממנה, אלא רק' בקללת החוטא וזרעו.</p>	<p>"זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידנו, מן האדמה אשר אָררה ה'". (ה' כט)</p> <p>"וירח ה' את ריח הניחוח, ויאמר ה' אל לבו: לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעריו". (ח' כא)</p> <p>"ויחל נח איש האדמה ויטע כרם". (ט' כ)</p>	<p>הרקע: תגובת ה': העונש החקלאי: העונש הקירומי:</p>	<p>נח</p>

"שמעשה בראשית סוד עמוק, אינו מובן מן המקראות, ולא ייודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבנו מפי הגבורה, ויודעיו חייבין להסתיר אותו" (רמב"ן א' א')

דבריו אלה של הרמב"ן עמדו לנגד עינינו, עת באנו להציע דרך ללימוד פרק א' בספר בראשית. ברור לנו, שהדרך המוצעת בזה איננה מקיפה את כל שפרק זה מכיל, ואיננה נוגעת אלא בנקודות ספורות, שאותן בחרנו להדגיש. גם המבנה שבו נכתבו הפסוקים איננו אלא מבנה אפשרי אחד, המביע חלק מן התכנים בהם עוסק הפרק. נבאר כמה מן הנקודות הללו בסעיפים הבאים:

האדם כנברא שונה באופן מהותי משאר הנבראים, בולטת במיוחד על רקע התיאור המופיע בפרק ב', שם נברא האדם 'עפר מן האדמה', בעוד שפרק א' מדגיש את בריאת האדם 'בצלם אלהים'. האדם נברא ביום השישי, לאחר שכל הנבראים הקודמים נמצאו במתכונתם הסופית, ואין הוא מהווה המשך ושכלול של מה שנברא לפניו. האדם הוא הנברא היחיד שאלוהים מדבר אליו ואף נותן לו את השלטון על כל הנבראים.

6. כפי שנרמז בסעיף הקודם, תיאור בריאת האדם בפרק ב' שונה מן התיאור בפרק א'. האדם שנברא 'בצלם אלהים', ממונה על ידי האלוהים למלא את הארץ, לכבוש את הארץ ולרדות בכל בעלי החיים שבארץ, ואין רמז בכתוב ליעודו המוסרי. בפרק ב' מתמצה תפקידו של האדם 'לעבדה ולשמרה', ונוסף לו הציווי לא לאכול מעץ הדעת, והוא מוזהר מפני הצפוי לו אם יפר את הציווי: "כי ביום אכלך ממנו מות תמות". בגן עדן שולט ה' על הנעשה באופן ישיר, ה' 'מתהלך בגן', ה' מבקש מן האדם דין וחשבון על מעשיו ומחדליו, ומעניש את מי שלא נוהג בהתאם לכללים שנקבעו. בגן עדן מתקיים דרשיה בין ה' לאדם, דבר שמצביע על 'יחס אישי' ביניהם. גם הזמן בו נוצר האדם שונה: בפרק א' נברא האדם אחרון, והוא מופיע בעולם כמלך וכשליט, שכל הבריאה עומדת לרשותו ולמענו. בפרק ב' מתוארת בריאת האדם בתחילה, ורק בעקבותיה: "ויצר ה' אלהים... כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם"; האדם מסייע לה', משרת אותו וממלא את ציוויו. ניתן לסכם ולומר: בפרק א' ניצב האדם מול הבריאה כנציגו של אלוהים, ואילו בפרק ב' ניצב האדם מול ה' כנזר הבריאה.

ההבדלים עליהם הצבענו, יכולים להסביר את ההבדל בשמות ה' שבשני הפרקים: פרק א' נכתב בשם 'אלהים', ובפרק ב' מצטרף שם הוי"ה. שם אלוהים מבטא את היותו בעל הכוחות כולם, "להורות כי כל הכוחות יוצאים מלפני האלוה" (כוזרי, ד' א). כך הוא המצב בפרק א': אלוהים ברא את העולם כולו, והעניק לו את הכוחות הנחוצים לו כדי להמשיך ולהסתובב ולהתנהל כאילו מעצמו. שם הוי"ה הוא השם ה'פרטי', וכדברי ריה"ל (שם): "זה שם פרטי, בו רומזים לאלוה, ולא בתואר המקום... ולא בהכללה, כבשם הכללי 'אלהים', כי אם בשם המיוחד לו, שכן הוא נקרא ה' על דרך הייחוד". השימוש בשם זה מלמד על קשר ישיר ו'אינטימי' בין האדם לה', על ההשגחה המיוחדת של ה' על האדם ועל העניין שיש לו במעשיו של האדם ובגורלו. חז"ל ביטאו נקודה זו, באומרם ששם 'אלהים' מבטא את מידת הדין, על פיה קיימת בעולם מערכת חוקים נוקשה ואין במסגרתה מקום ליחס אישי ומיוחד. שם הוי"ה מייצג את מידת הרחמים, המתאפשרת כתוצאה מן היחס האישי והמיוחד המתקיים בין ה' לאדם.

* על פי דברים אלה, יש לתמוה על הופעת הצומח ביום השלישי, שהרי, לכאורה, הציווי 'תדשא הארץ' דומה לציווי 'ישרצו המים' ולציווי 'תוצא הארץ', המופיעים ביום החמישי והשישי. ניתן להסביר, שהאדמה שאינה מכוסה מים (ארץ), נבדלת מן האדמה המכוסה מים ('מים') בכך שהיא מכוסה בצומח, וכל עוד לא כיסה הצומח את הארץ לא נסתיימה בריאתה.

1. העמדת פסוקים א-ב ככותרת תואמת את שיטת הרמב"ן בתיאור פסוקים אלה, ועל פיה מתארים שני הפסוקים הראשונים בריאה ראשונה, שממנה נוצרו אחר כך כל שאר הנבראים (יש לציין, שאף לשיטת רש"י, החולק על הרמב"ן בביאור המילה 'בראשית', נברא הכול ביום הראשון, וראה דבריו על פסוק י"ד).

2. כתיבת הפסוקים בשני טורים מבליטה את ההקבלות הקיימות בין שלושת הימים הראשונים לשלושה האחרונים. נציין כמה מן ההקבלות:

יום אחד: אור	יום רביעי: מאורות
יום שני: המים והרקיע	יום חמישי: יצירת החי במים והעוף ברקיע
יום שלישי: היראות הארץ	יום שישי: יצירת החי בארץ
הופעת הצומח	בריאת האדם
	יעוד הצומח למאכל האדם והחי

יש לשים לב לשתי נקודות:

- א. היום השלישי בכל טור כולל יותר מדבר אחד.
 - ב. לאדם שנברא ביום השישי אין מקביל ביום השלישי, דבר המצביע על ייחודו של האדם ביחס לשאר הנבראים.
3. ניתן לומר בהכללה, שבשלושת הימים הראשונים נבראו היסודות של העולם (אור, מים, רקיע, ים וארץ), ובשלושת הימים האחרונים השתכללו יסודות אלה, התייצבו בצורה שלמה ומפורטת והתחילו לפעול (בכל מה שנברא בשלושת הימים האחרונים קיימת תנועה).
לאדם, שנברא בצלם אלוהים, ניתנה היכולת להמשיך לשכלל ולפתח את מה שנברא לפניו. בידי האדם הופקדה המשימה 'להמשיך' את מעשי ה', ולהוציא לפועל את כל מה שטמון בבריאה, כפי שעשה ה' בעצמו בשלושת הימים האחרונים של ששת ימי בראשית*.

4. בשלושת הימים הראשונים אלוהים הבדיל בין היסודות העיקריים של העולם (אור-חושך, מים-מים), ובעקבות ההבדלה הוא קרא להם שמות (יום-לילה, ארץ-מים), דבר שאינו מופיע בשלושת הימים האחרונים. לעומת זה, בשלושת הימים האחרונים מופיעים ייעודים ותפקידים של הנבראים השונים, ההולכים ומשתכללים מיום ליום:

יום רביעי: מאורות	-	להבדיל, להאיר, למשוך
יום חמישי: החי במים והעוף	-	פרו ורבו, מלאו את הארץ, העוף ירב
יום שישי: האדם	-	וירדו, מלאו את הארץ, כבשוה (ומאכלו מהצומח)

5. סיפור בריאת האדם בולט בסגנונו המיוחד ובחריגותו. בריאת האדם אינה נסמכת על יסודות שכבר הופיעו בבריאה לפני כן, ואין לה מקביל בשלושת הימים הראשונים. מגמה זו לתאר את

הערות לטבלה

הפסוקים המתארים את חטאי האנושות בפרשת בראשית ובפרשת נח, חוזרים ומדגישים את הזיקה בין האדם לאדמה. הקשר והתלות ההדדית בין האדם והאדמה מוצגים כבר בראשית הבריאה, האדם נוצר מן האדמה: "ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה" (ב' ז), והאדמה זקוקה לעבודת האדם: "כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ, ואדם אין לעבד את האדמה" (ב' ה). נראה, שזיקה זו רומזת למקומו ולייעודו של האדם בעולם, והיא מתבטאת גם בתיאור החטאים הראשונים והעונשים עליהם.

הטבלה מציגה את 'חטאי בראשית': האכילה מעץ הדעת טוב ורע, הריגת הבל וחטאי דור המבול, ומבליטה את החזרות המבניות והלשוניות, המדגישות את הזיקה שבין האדם והאדמה בתיאור החטאים ותוצאותיהם. תיאור זה מלמד הן על הרציפות והן על ההתפתחות בחטאים ובעונשים של דורות בראשית.

לאחר המבול בטלה התלות המוחלטת בין האדם והאדמה, כמפורש בדברי ה': "לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם" (ח' כא). ביטול התלות אפשר את המשך הקיום של האדמה והאדם.

סיכום המשמעויות הנובעות מן הטבלה – קווים משותפים ומתפתחים

הרקע – ה' מתהלך בקרב הארץ

ברקע כל החטאים מופיע צו ה' או תיאור של קיום הציווי האלוקי על ייעודי האדם בעולם ('לעבדה ולשמרה', עבודת האדמה, פרייה ורבייה).

ייתכן, שבכך רמז לנו הכתוב, שמראשית הבריאה מלווה ה' את האדם בכל דרכיו ומחייב אותו להתנהג בהתאם לייעודו, ושהברכה האלוקית מצויה לכל אחד בכל דור, אך חטאי האדם וצאצאיו מקלקלים את השורה, מעוותים את המציאות והופכים את הברכה לקללה.

החטאים – פגיעה בתשתית הקיום

תיאור חטאי בראשית מתאפיין בלשון סתומה. בראשון לא ברור למה נאסרה האכילה, ומה היה האדם אלמלא אכל מעץ הדעת טוב ורע. בשני לא פורש מדוע הרג קין את הבל אחיו 'בהיותם בשדה'. השלישי סתום גם בהגדרת החוטאים וגם בזיהוי החטא.

הדבר הוודאי הוא, שבתיאור כל אחד מן החטאים ישנה התייחסות לקשר שבין האדם והאדמה. עובדה זו מלמדת, שיש להבין את החטאים כפגיעה בקשר של האדם למקום חיותו – האדמה, ושבתאיו הוא הולך ומתרחק ממקורו (כך מורים גם העונשים). ניתן, אם כן, להצביע על הדגשים שבתיאור המקראי גם ללא פירוש מלא של החטאים.

העונשים – הסלמה כלפי האדם

העונש הכפול בכל שלב הולם את היחס הכפול שבין האדם והאדמה. העונש ניתן גם לאדם וגם לאדמה, אך מודגשת ההפרה בחומרת העונש של האדם. תחילה: "ארורה האדמה בעבורך", אחר כך: "ארור אתה מן האדמה", ולבסוף: "אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה".

ההסלמה מתבטאת גם בניתוק ההולך וגובר בין האדם לבין טובה של האדמה, משלב לשלב הופכת האדמה ממקום חיותו של האדם למקום של פורענות ומוות.

גם הציונים הגיאוגרפיים מסייעים לבטא הסלמה זו, כפי שהודגש בטבלה.

המשך הזיקה בין האדם והאדמה – בארץ ישראל

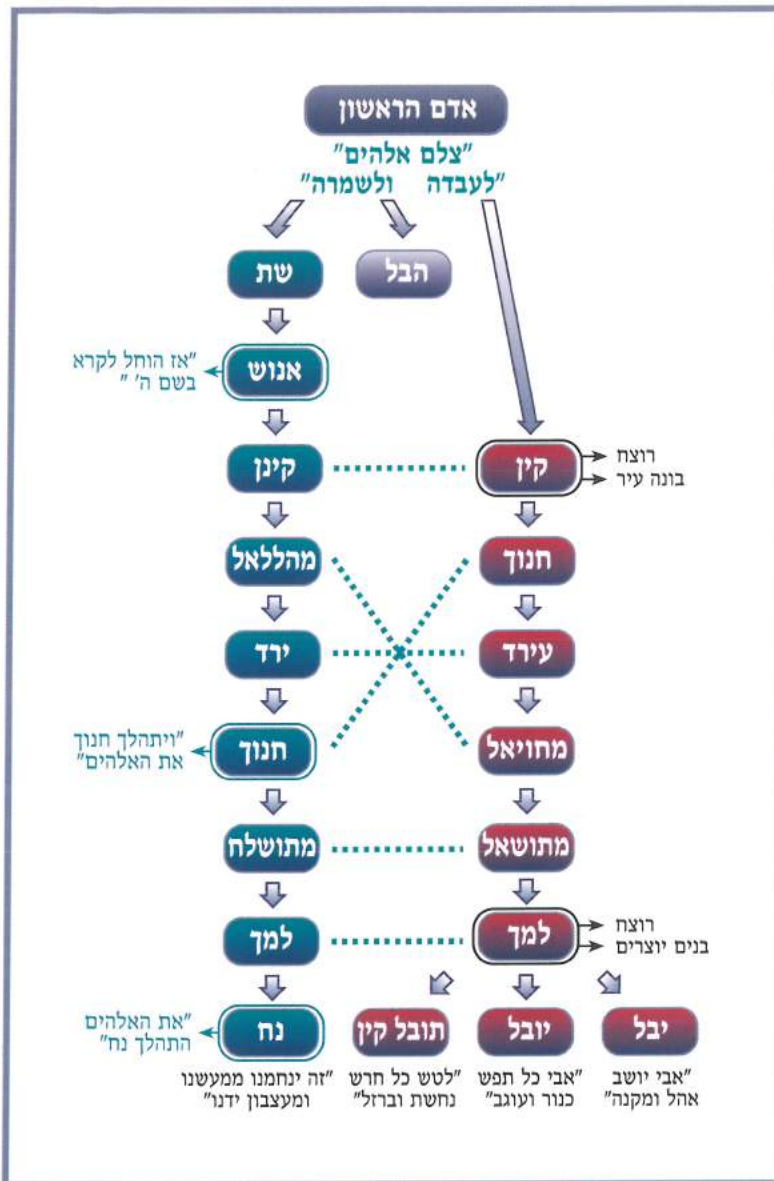
גם לאחר ניתוק התלות בין האדם לאדמה (ח' כא), מתקיים עדיין אותו קשר בראשיתי, במקום אחד בעולם: בארץ ישראל, מקום השכינה (חלקת גן עדן, לשיטת הרמב"ן). רק בה גורמים החטאים לגלות האדם והעם מעל אדמתו, וקיום המצוות מביא לברכת שמים על הארץ.

שלושת החטאים הגורמים, לפי התורה, גלות מן האדמה, שופכים אור נוסף על שלושת חטאי בראשית: עבודה זרה – אדם, שנאמר בו: "והייתם כאלהים" (ראה דברים י"א טז–יז), שפיכות דמים – קין (ראה במדבר ל"ה לב–לד), גילוי עריות – בני האלוהים ובנות האדם (ראה ויקרא י"ח כד–כח). ייתכן, שזהו סודם של חטאי בראשית, הכרוכים וסבוכים בקשר האדם והאדמה.

ניתן לסכם ולומר, שכשם שעם ישראל ממשיך בנשיאת הייעוד הבראשיתי בארצו 'לעבדה ולשמרה', כך ממשיכה ארץ ישראל את הזיקה שטבע אלהים בראשית הבריאה בין האדם והאדמה.

צאצאי קין וצאצאי שת (פרקים ד'-ה')

יצר ויצירה, עֶצַב ועיצוב

ברצח (ד' כג-כד). הקשר בין יצירה אינטנסיבית לבין רצח וחטא הולך ומתעצם. מה משמעו? התרשים משווה את שושלת קין לשושלת שת. (שמות האישים אודותם מעיד הכתוב שהייתה להם זיקה מיוחדת לה' הושמו במסגרת). ההשוואה מגלה את הדמיון הרב בין שמות הצאצאים, ומתוך כך מבליטה את הניגוד שבין שתי השושלות: א. אנוש (אנושיות) מופיע בשושלת שת בלבד ובימיו "הוחל לקרא בשם ה'" (ד' כו). ב. המקביל למהללאל (=מהלל אל) בשושלת שת הוא מחויאל (=מחוי אל) בשושלת קין. ג. חנוך משושלת שת היה זה שהתהלך את האלוהים. למך משושלת קין היה רוצח, בעוד למך משושלת שת השמיע תפילה: "זה ינחמנו... מן האדמה אשר אָרַרָה ה' " (ה' כט). ד. זרעו של קין הושמד כולו במבול, בניגוד לזרעו של שת, מחליפו של הבל, ששרד בתיבה. מהשוואת שתי השושלות למדנו, כי פיתוח וקדמה הינם טובים ומבורכים ומביאים לידי ביטוי נעלה את צלם אלוהים שבאדם. אולם רק ייצור נטול יצר רע יביא לעיצוב עולם ללא עֶצַב. אנוש מהלל אל יקדם את האדם לפעול בצלם אלוהים, אם יזכור, שגם אדם יוצר הינו יצור נברא. עם לידתו של נח הובעה התקווה: "זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידנו מן האדמה אשר אָרַרָה ה' " (ה' כט). ואכן לאחר יציאת נח מן התיבה הוא בנה מזבח לה' והעלה עולות, "וירח ה' את ריח הניחוח, ויאמר ה' אל לבו: לא אֶסֶף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעריו, ולא אֶסֶף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי" (ח' כא, והשווה ו' ה-ז).

'צלם אלהים' שנברא בו האדם, מבטא את יתרונו על שאר הנבראים, שלא זכו בו. פנים רבות לייחוד זה, ומן החשובים שבהם - היותו של האדם שותף לבורא בעיצוב פני העולם. האדם הונח בגן עדן 'לעבדה ולשמרה', וה' הביא את היצורים אל האדם שיקרא להם שמות, וימשיך בכך את קריאת השמות על ידי ה' במעשה הבריאה, בטרם היות האדם. יכולת זו ליצור ולעצב הקנתה לאדם מדרגה גבוהה: "ותחסרה מעט מאלהים... תמשילוהו במעשי ידיך" (תהלים ח' ה-ט). אבל במדרגה זו טמונה גם סכנה של התנשאות האדם. היצר הרע עלול לשבש את היצירה ולהפוך את העיצוב לעצב. שאיפתם של אדם וחווה להיות כאלוהים, יודעי טוב ורע, מדגימה סכנה זו, שתוצאותיה הן: "בעצב תלדי בנים", "בעצבון תאכלנה" (ג' טז-יז). סכנה זו באה לידי ביטוי גם בדורות הבאים: קין היה 'עובד אדמה'; עובד האדמה משנה את פניה: בחרישה, בזריעה ובקצירה, והוא שותף בתהליך היצירה. קין אף בנה עיר (משמעות השם קין היא 'קניתי איש', שמשמעותו: יצאתי איש, כמו: קונה שמים וארץ). הבל היה רועה צאן. הרועה שומר על הצאן, ואיננו מתערב ב"תהליכי הייצור" של הצאן (השם הבל משמעותו - חסר משמעות). קין והבל חילקו ביניהם את תפקיד האדם: "לעבדה", עשייה אקטיבית - קין; "לשמרה", עשייה פאסיבית - הבל. בצד פעלתנותו של קין מסופר לנו גם על היותו הרוצח הראשון. סופה של שושלת קין מגלה, שגם בניו אחריו ירשו יצירתיות זו: למך לקח לו שתי נשים והוליד מהן שלושה יוצרים: "אבי ישב אהל ומקנה", "אבי כל תפיש כנור ועוגב", "לטש כל חרש נחשת וברזל". בצד היצירה המגוונת שיצאה מביתו של למך, הוא שלח יד גם

פרשת המבול (פרקים ו'-ט')

את פרשת המבול מספר הכתוב משתי נקודות מבט שונות, השלובות זו בזו: האחת מתמקדת במחיית האדם ובהצלתו (הטור הימני בטבלה המופיעה בעמודים הבאים), והשנייה מתמקדת בחורבנה של הארץ ובהצלתה (הטור השמאלי). התיאור המתמקד באדם משתמש בשם הוי"ה, המביע הנהגה נסית ואישית, ואילו התיאור המתמקד בארץ משתמש בשם 'אלהים', המבטא את הנהגה הטבעית, הכללית (ראה לעיל, עמוד 11). בטבלה הסמוכה מצוינים לשונות נוספים המאפיינים כל אחד מהתיאורים:

פרשת המבול מנקודת המבט על הארץ	פרשת המבול מנקודת המבט על האדם
שם אלהים = השגחה כללית, טבעית	שם הוי"ה = השגחה אישית ונסית
ארץ = חלקת יבשה ("האדם... מן האדמה")	אדמה = חלקת יבשה הקשורה לאדם
השחתה = פירוק וכלוי של חפצים	מחייה = סיום חיים
פירוט טכני = תיאור עובדתי	לשון מליצית = מביעה יחס אישי וחם

מבטא את הנהגה האישית, שהצילה את נח שלא נמנה עם החוטאים (והוא איננו רק אמצעי להישרדות הבריה כולה). לכן מצוי בסיפור זה שם הוי"ה (יחס אישי בין הבורא והאדם), ולכן מצווה נח לקחת מהבהמות הטהורות 'שבעה שבעה', שהרי החלוקה בין טהור לטמא משמעותית מנקודת מבטו של האדם. מנקודת מבט זו מקריב נח קורבן לה' כאות תודה על שבחר בו וגמל עמו טובה.

נראה, כי הקב"ה בחר בנח להמשכיות העולם בשל שתי סיבות שונות: האחת מתמקדת ברצון אלוהים להציל את הארץ, ומבחינה זו נח היה אמצעי בלבד, שבעזרתו (על ידי איסוף בעלי החיים בתיבה) יהיה המשך לכל יצורי הארץ; רעיון זה מתבטא ב"סיפור הארץ". הסיבה השנייה מתמקדת בנח ש"מצא חן בעיני ה'". עונש החוטאים היה למות במבול, אך נח הצדיק ניצל בזכות מעשיו. רעיון זה מודגש ב"סיפור האדם". מבחינה זו מוקד הסיפור הוא נח, ורק בזכותו ולמענו ניצלים שאר היצורים שעל פני האדמה. כשחוטא האדם, לא די בזה שהוא מזיק לעצמו, אלא מביא הוא גם לחורבן הארץ, אך כשהוא זוכה ומוצא חן בעיני ה', אזי בזכותו יינצל העולם כולו.

הכתוב משלב את שתי נקודות המבט, ומספר את שני הסיפורים ברצף אחד, בכדי להדגיש את הזיקה המהותית הקיימת בין שניהם. השילוב מודגש בפסוק המסכם את כניסת נח והחיות לתיבה – הפסוק אשר חותם את המערכה הראשונה (ז' טז), ובו ישנו שילוב בין שם 'אלהים' ושם הוי"ה. (השילוב עולה גם מתוכן הסיפורים: נח בהצלתו הנסית נזקק לאמצעי טבעי – התיבה, ולשם הישרדותה של הארץ נבחר נח שהיה "צדיק תמים").

לכל נקודת מבט מסגרת לעצמה ותכנים מיוחדים.

בשני הסיפורים מילות הסיום הן מעין מילות הפתיחה. **סיפור הארץ** בפתיחה: "ותשחת הארץ לפני האלהים... כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ" (ו' יא-יב). בסיום: "ולא יכרת כל בשר... ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ... ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר" (ט' יא-טו).

סיפור האדם בפתיחה: "וירא ה', כי רבה רעת האדם... וכל יצר מחשבות לבו רק רע... וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ, ויתעצב אל לבו" (ו' ה-ו). בסיום: "ויאמר ה' אל לבו, לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעוריו" (ח' כא).

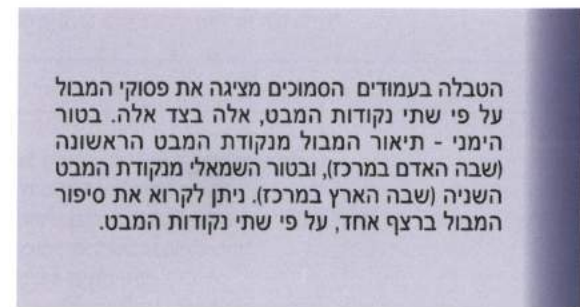
בסיפור על הארץ מתואר החטא כחטא הארץ, כהשחתת 'כל בשר', ואף הברית נכרתה עם הארץ כולה ועם כל יצוריה. סיפור זה מבטא את הצלת הארץ לשם המשכיותה. בכל יצור – אדם כחיה – טבועה תכונת הישרדות, שהטביע בו הבורא לשם קיום העולם והמשכיותו, ולכן מצוי שם 'אלהים' בסיפור זה (הכוחות הטבעיים המסורים ביד הבורא). פעמים רבות מודגש בסיפור 'כל בשר', ואף אל נח באים מעצמם זוגות זוגות של חיות (זכר ונקבה) לשם המשך הישרדותם.

בסיפור על האדם מתואר החטא כחטאו של האדם, ובעטיו נענשת הבריה כולה. בהתאם לכך, הברית נכרתה בסיום עם האדם, עם נח, וכתוצאה מכך שרויים שאר יצורי העולם בברית. סיפור זה

חלוקה זו מוכרת לנו מתחילת הספר. כבר בתיאור הבריה פוגשים אנו את שתי נקודות המבט השונות: פרק א' אשר בו מופיע שם 'אלהים', בו נברא האדם לאחר החיות, בו קיים סדר ברור ומופת, והתיאור בו מפורט וטכני. פרק ב' בו מופיע שם הוי"ה לצד שם 'אלהים', בו בריאת החיות טפלה לאדם (תוך חיפוש 'עזר כנגדו'). בפרק א' חוזרת ונשנית המילה 'ארץ', ממש כבתיאור המבול מנקודת מבט של הארץ, ובפרק ב' מופיעה גם 'אדמה' כבתיאור המבול מנקודת מבטו של האדם.

וכשם שבבריה הראשונה של העולם נשזרו יחדיו שתי נקודות המבט, כך גם בהריסתו של העולם, במבול, ובחידושו לאחרי מוצאים אנו כפילות זו.

שתי נקודות המבט שמהן מתואר המבול נותנות תחושה, כי ישנן חזרות על פרטים בסיפור, אך למעשה אלו הן הדגשות שונות הבאות משתי נקודות המבט השונות.

התיאור המתמקד באדם

(פרק ו')

א "ויהי כי החל **האדם** לרב על פני האדמה ובנות ילדו להם.
 ב ויראו בני האלהים את בנות **האדם** כי טבת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו.
 ג ויאמר ה' לא ידון רוחי ב**אדם** לעלם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה.
 ד הנפלים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן אשר יבאו בני האלהים אל בנות **האדם** וילדו להם המה הגברים אשר מעולם אנשי השם.
 ה וירא ה' כי רבה רעת **האדם** בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום.
 ו וינחם ה' כי עשה את **האדם** בארץ ויתעצב את לבו.
 ז ויאמר ה' אמחה את **האדם** אשר בראתי מעל פני האדמה **מאדם** עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי נחמתי כי עשיתם.
 ח ונח מצא חן בעיני ה'."

(פרק ז')

א "ויהאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה כי אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה.
 ב מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהרה הוא שנים איש ואשתו.
 ג גם מעוף השמים שבעה שבעה זכר ונקבה לחיות זרע על פני כל הארץ.
 ד כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה ומחיתי את כל היקום אשר עשיתי מעל פני האדמה.
 ה ויעש נח ככל אשר צוהו ה'."

(פרק ז')

י "ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ.
 יא בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל מעינת התהום רבה וארבת השמים נפתחו.
 יב ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה.
 יג בעצם היום הזה בא נח ושם וחם ויפת בני נח ואשת נח ושלשת נשי בניו אתם אל התבה.
 יד המה וכל החיה למינה וכל הבהמה למינה וכל הרמש הרמש על הארץ למינהו וכל העוף למינהו כל צפור כל כנף."

(פרק ז' טז)

"והבאים זכר ונקבה **מכל בשר** באו כאשר צוה אתו **אלהים** ויסגר ה' בעדו".

(פרק ז')

יז "ויהי המבול ארבעים יום על הארץ וירבו המים וישאו את התבה ותרם מעל הארץ."
 יט "והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכסו כל ההרים הגבהים אשר תחת כל השמים."
 כג "וימח את כל היקום אשר על פני האדמה **מאדם** עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים וימחו מן הארץ וישאר אך נח ואשר אתו בתבה."

התיאור המתמקד בארץ

(פרק ו')

ט "אלה תולדת נח נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את האלהים התהלך נח.
 י וילד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת.
 יא ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס.
 יב וירא **אלהים** את הארץ והנה נשחתה כי השחית **כל בשר** את דרכו על הארץ.
 יג ויאמר **אלהים** לנח קץ **כל בשר** בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ."

(פרק ו')

יד "עשה לך תבת עצי גפר קנים תעשה את התבה וכפרת אתה מבית ומחוץ בכפר.
 טו וזה אשר תעשה אתה שלש מאות אמה ארך התבה חמשים אמה רחבה ושלישים אמה קומתה.
 טז צהר תעשה לתבה ואל אמה תכלנה מלמעלה ופתח התבה בצדה תשים תחתים שנים ושלישים תעשה.
 יז ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ לשחת **כל בשר** אשר בו רוח חיים מתחת השמים כל אשר בארץ יגוע.
 יח והקמתי את בריתי אתך ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך.
 יט ומכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התבה להחית אתך זכר ונקבה יהיו.
 כ מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה מכל רמש האדמה למינהו שנים מכל יבאו אליך להחיות.
 כא ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך והיה לך ולהם לאכלה.
 כב ויעש נח ככל אשר צוה אתו **אלהים** כן עשה."

(פרק ז')

ו "ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים על הארץ.
 ז ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול.
 ח מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהרה ומן העוף וכל אשר רמש על האדמה.
 ט שנים שנים באו אל נח אל התבה זכר ונקבה כאשר צוה **אלהים** את נח."
 טו "ויבאו אל נח אל התבה שנים שנים **מכל הבשר** אשר בו רוח חיים."

(פרק ז')

יח "ויגברו המים וירבו מאד על הארץ ותלך התבה על פני המים."
 כ "חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים.
 כא ויגוע כל בשר הרמש על הארץ בעוף ובהמה ובחיה ובכל השרץ השרץ על הארץ וכל האדם.
 כב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו."
 כד "ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום."

1
החטא,
הצדיק
וגזר הדין

2
הציווי
אודות
ההצלה

3
תחילת
המבול
והכניסה
לתבה

4
תיאור
המבול
ותוצאותיו

התיאור המתמקד באדם

(פרק ח')

- ו "ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה.
 ז וישלח את הערב ויצא ושוב עד יבשת המים מעל הארץ.
 ח וישלח את היונה מאתו לראות הקלו המים מעל פני האדמה.
 ט ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התבה כי מים על פני כל הארץ וישלח ידו ויקחה ויבא אתה אליו אל התבה.
 י ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויסף שלח את היונה מן התבה.
 יא ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ.
 יב וייחל עוד שבעת ימים אחרים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד.
 יג ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ ויסר נח את מכסה התבה וירא והנה חרבו פני האדמה".

5

סיום המבול

התיאור המתמקד בארץ

(פרק ח')

- א "ויזכר **אלהים** את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה ויעבר **אלהים** רוח על הארץ וישכו המים.
 ב ויסכרו מעינת תהום וארבת השמים ויכלא הגשם מן השמים.
 ג וישבו המים מעל הארץ הלוך ושוב ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום.
 ד ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט.
 ה והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים".
 ו "ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ.
 ז וידבר **אלהים** אל נח לאמר.
 ח צא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך.
 ט כל החיה אשר אתך מכל בשר בעוף ובבהמה ובכל הרמש הרמש על הארץ הוצא (היצא קרי) אתך ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ.
 יח ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו.
 יט כל החיה כל הרמש וכל העוף כל רומש על הארץ למשפחתיהם יצאו מן התבה".

(פרק ט')

- א "ויברך **אלהים** את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ.
 ב ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים בידכם נתנו.
 ג כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל.
 ד אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו.
 ה ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם.
 ו שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם **אלהים** עשה את האדם.
 ז ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה.
 ח ויאמר **אלהים** אל נח ואל בניו אתו לאמר.
 ט ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם אחריכם.
 י ואת כל נפש החיה אשר אתכם בעוף בבהמה ובכל חית הארץ אתכם מכל יצאי התבה לכל חית הארץ.
 יא והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת **כל בשר** עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ.
 יב ויאמר **אלהים** זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם ובין כל נפש חיה אשר אתכם לדרת עולם.
 יג את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ.
 יד והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן.
 טו וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש חיה **כל בשר** ולא יהיה עוד המים למבול לשחת **כל בשר**.
 טז והיתה הקשת בענן וראייתה לזכר ברית עולם בין **אלהים** ובין כל נפש חיה **בכל בשר** אשר על הארץ.
 יז ויאמר **אלהים** אל נח זאת אות הברית אשר הקמתי ביני ובין **כל בשר** אשר על הארץ".

6

ברית

(פרק ח')

- כ "ויבן נח מזבח **לה'** ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהור ויעל עלת במזבח.
 כא וירח **ה'** את ריח הניחוח ויאמר **ה'** אל לבו לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור **האדם** כי יצר לב **האדם** רע מנעריו ולא אסף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי.
 כב עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו".

המסגרת הגיאוגרפית של ספר בראשית ומשמעותה

"כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו,
 וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו...
 את משפטי תעשו, ואת חקתי תשמרו ללכת בהם, אני ה' אלהיכם."
 (ויקרא י"ח ג-ד)

"ועתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שחור
 ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר."
 (ירמיהו ב' יח)

ארץ כנען – בין ארצות הפרת והחידקל למצרים

מרחב ההתרחשות של ספר בראשית הינו התחום שבין מצרים ובין ארצות הפרת והחידקל (=מסופוטמיה). בארצות אלה קמו המעצמות שעיצבו את פני האנושות בעולם העתיק. ארץ כנען שהייתה בתוך, עברה משליטת מעצמה אחת לשליטת רעותה, והושפעה רבות מתמורות אלה. תרבות ארץ כנען הייתה תערובת של השפעות תרבותיות, שהובאו מן המרכזים האחרים. אבות האומה שנבחרה לשאת את דגל ה' בעולם, חיו בתוך המציאות העולמית, הכירו אותה מקרוב, ומתוכה יצאו לקרוא בשם ה' ולהתוות דרך חדשה לאנושות כולה. קריאה זו לוותה במאבק מתמיד עם היושבים מסביב: בארצות הפרת והחידקל, במצרים ובעיקר בכנען. 'הארץ הזאת' שהובטחה לאברהם, ניצבת בלב העולם המקראי, בנקודת המפגש של מעצמות העולם, ובה עתידה לקום אלטרנטיבה רוחנית-רעיונית למעצמות אלה. מצומת דרכים זה תוכל הקריאה בשם ה' להישמע טוב יותר, והשפעתה תהיה משמעותית יותר.

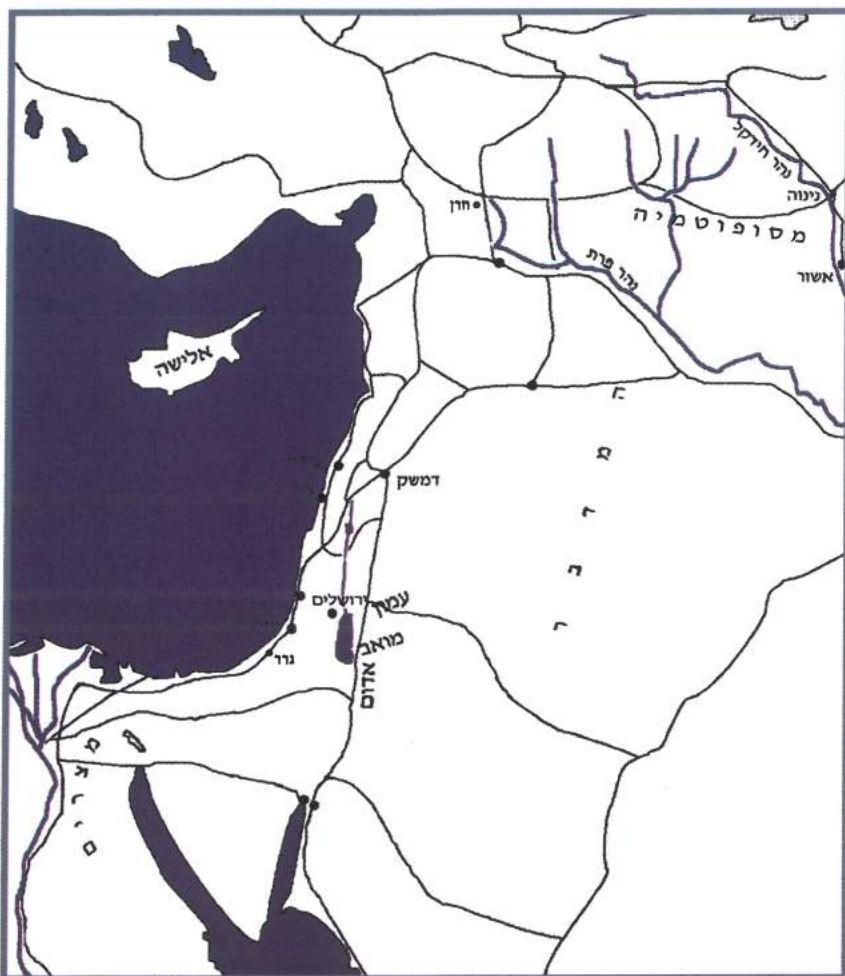
ספר בראשית מבליט עניין זה בדגשים גיאוגרפיים ובאירועים רבים, ונפרט את חלקם:
 1. לאחר תיאור הבריאה מתמקד הכתוב בפרשת גן עדן, ובהקשר זה מפרט הכתוב את מרחב ההשפעה של הנהר היוצא מעדן: מנהר מצרים (=פישון וגיחון) עד הפרת והחידקל (ב' י-יד).

2. מרחב זה הוא גם תחום הארץ שהובטחה לאברהם בברית בין הבתרים: "מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (ט"ו יח).

3. בתוך מרחב זה נעים מסלולי הנדודים של הדמויות המרכזיות בספר:
 אברהם: אור כשדים ◀ חרן ◀ ארץ כנען ◀ מצרים ◀ ארץ כנען.
 יעקב: ארץ כנען ◀ חרן ◀ ארץ כנען ◀ מצרים
 יוסף: חרן ◀ ארץ כנען ◀ מצרים

4. גם קשרי הנישואין ובעקבותיהם קשרי התרבות של הדמויות המרכזיות בספר מתייחסים למרחב גיאוגרפי זה:

נשות אברהם: שרה מחרן והגר ממצרים.
 כלות אברהם: אשת יצחק מחרן ואשת ישמעאל ממצרים.
 נשות יעקב: מחרן.
 אשת יוסף: ממצרים.

עימותי האבות עם תרבויות העמים

ספר בראשית מספר לנו על עימותים רוחניים-תרבותיים רבים. מיעוטם התקיימו במצרים ובארצות הפרת והחידקל ורובם בכנען. מצד אחד עמדה ההשקפה בדבר מלכות ה' בעולם, על משמעותה המוסרית, ומנגד – תרבויות אחרות, שונות ומגוונות. אחד מן העיקרים של תרבויות אלה: העמדת המלך הכל יכול במרכז. גם לאלילים היו דמויות ותכונות אנוש, ועם האלים נמנו גם מלכים ושליטים בשר ודם. התנשאות זו גררה פגיעה בחלק החלש של החברה. נבאר עניין זה על ידי הצגת העימותים המתוארים בין האבות ובין תרבות מצרים, תרבות ארצות הפרת והחידקל ותרבות עמי כנען.

א. מצרים

1. אברהם ושרה במצרים (י"ב)

<p>"והיה כי יראו אתך המצרים ואמרו אשתו זאת, והרגו אתי ואתך יחיו". (י"ב יב)</p>	<p>שפיכות דמים, עריות</p>
<p>"ויראו אתה שרי פרעה ויהללו אתה אל פרעה, ותקח האשה בית פרעה". (י"ב טו)</p>	<p>השליט, הכל יכול, עושה כרצונו במי שעובר בתחומו.</p>

2. יוסף במצרים

<p>"ותאמר שכבה עמי. וימאן... ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים". (ל"ט ז-ט)</p>	<p>עריות – אשת האדון המצרי כפתה את עצמה על העבד העברי, והוא הושלך לכלא על לא עוול בכפו.</p>
<p>"ויאמר יוסף הלוא לאלהים פתרנים". (מ' ח)</p> <p>"כי גִּבַּגְנִבְתִּי מארץ העברים". (מ' טו)</p> <p>"ויען יוסף את פרעה לאמר: בלעדי, אלהים יענה את שלום פרעה". (מ"א טז)</p> <p>"ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה, כי נשני אלהים... ואת שם השני קרא אפרים, כי הפרני אלהים". (מ"א נא-נב)</p> <p>"כי למחיה שלחני אלהים לפניכם". (מ"ה ה)</p>	<p>כנגד ההשתעבדות לכוח "האדם" המצרי, הבליט יוסף בעקביות את זהותו העברית ואת יד ה' המכוונת אותו בהיותו עבד ובהיותו שליט: בבית השר פוטיפר, בבית האסורים, בעומדו לפני פרעה ובמפגש עם האחים. כך נהג גם כשביקש למשפחתו את ארץ גושן, תוך הסתייגות מן הנורמות המקובלות במצרים.</p>

ב. ארצות הפרת והחידקל

1. בוני מגדל בבל – אברהם (י"א – י"ב)

<p>הרעיון שעמד בבסיס בניית המגדל היה לבנות בבקעה עיר ומגדל תוך ניצול כוח היצירה (ייצור לבנים), בתוכם תתבצר חברה ותתפתח תרבות שתטפח את עצמה עד רום השמים. אידיאולוגיה זו עמדה בניגוד ליעוד האלוקי שניתן לאדם הראשון: "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה" (א' כח). השיבה ליעוד האלוקי באה בימי אברהם העברי, שעזב את בבל בצו אלוקי, הלך לכנען, נדד מהר להר, בנה מזבחות וקרא בשם ה'. כל עניינו היה להיטיב עם הזולת: "ונברכו בך כל משפחת האדמה" (י"ב ג).</p>	<p>"ויאמרו איש אל רעהו, הבה נלבנה לבנים ונשרפה לשרפה... ויאמרו, הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים, ונעשה לנו שם, פן נפוץ על פני כל הארץ". (י"א ג-ד)</p>
--	--

2. יעקב בבית לבן (כ"ט-ל"א)

<p>"זה עשרים שנה אנכי עמך, רחליך ועזיך לא שכלו, ואילי צאנך לא אכלתי. טרפה לא הבאתי אליך... ביום אכלני חָרַב וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני... עבדתך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך, ותחלף את משכרתי עשרת מְנִים... את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים". (ל"א לח-מב)</p>	<p>בדברים כואבים אלה סיכם יעקב את שהותו בבית לבן. הוא עבד את דודו במסירות אין קץ, וזכה ליחס ערמומי תוך ניסיון לפגוע בו בכל הזדמנות. מול הרמאות וניצול העבד-הזר, העמיד יעקב את העבודה המסורה והאחראית.</p>
--	---

ג. כנען

למרות המאבקים השונים, יועדו אבות האומה להיות תושבי הקבע של הארץ, ולפיכך נקטו האבות צעדים שונים שיאפשרו לממש ייעוד זה.

א. כנגד החשש מפני התערבות בעמי כנען

בניית בית היא יצירת עולם רוחני-תרבותי. הסתייגות האבות מבנות כנען נבעה מן הנורמות המעוותות שנהגו בה. הם הנחו את בניהם לקראת הנישואין, והבליטו את ה'עשה' ואת ה'לא תעשה':

1. אברהם הנחה את עבדו: "לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרב. כי אל ארצי ואל מולדתי תלך, ולקחת אשה לבני ליצחק... השמר לך פן תשיב את בני שמה" (כ"ד ג-ו). יצחק יישאר בארץ ולא יישא אשה מבנות כנען.
 2. הכתוב מעיד על נשות עשו: "ויקח [עשו] אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילן החתי ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה" (כ"ו לד-לה).
 3. רבקה אמרה ליצחק: "קצתי בחיי מפני בנות חת, אם לקח יעקב אשה מבנות הארץ, למה לי חיים" (כ"ז מו).
- יצחק, בעקבות דבריה הודריך את יעקב: "לא תקח אשה מבנות כנען... וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך" (כ"ח א-ב).
- הוצאת רבקה, לאה ורחל מחרן וחבורן לבית האבות באו לנתק אותן ממקורן ולשתף אותן בבניית בית ישראל.

ב. למען השליטה וההתבססות בארץ כנען (הרחקה וקירוב)

בצד החשש מהתערבות בעמי כנען היה צורך לבסס את השליטה ואת האחיזה בארץ. מעשי האבות בתחום זה מבטאים בחלקם התרחקות מן הקרובים שדבקו בנורמות של עמי כנען, כגון:

1. פירוד אברהם ולוט (י"ג)
 2. גירוש ישמעאל והגר (כ"א)
 3. שילוח בני הפילגשים מעל יצחק (כ"ה)
 4. המאבק בין יעקב ועשו על ירושת הארץ (כ"ז-כ"ח; ל"ב-ל"ג), הסתלקות עשו מארץ כנען (ל"ו ו-ח).
- האבות ניסו גם להסדיר את היחסים עם העמים היושבים בכנען:
5. הברית בין אברהם לאבימלך (כ"א)
 6. הברית בין יצחק לאבימלך לאחר הריב על הבארות (כ"ו)
 7. קניית מערת המכפלה והשדה מידי בני חת (כ"ג)

1. מעשה חם אבי כנען

היכרות ראשונה עם כנען קשורה בחטא ובקללה.

"וירא חם אבי כנען את ערנות אביו... ויאמר [נח]: ארוך כנען... ברוך ה' אלהי שם, ויהי כנען עבד למו". (ט' כב-כז)

2. סדום

תרבות סדום, שהייתה הנמוכה (גיאוגרפית ומוסרית) בארץ כנען, נבנתה על השפע של כיכר הירדן. אנשי סדום המגובשים, התנכלו לזרים חסרי מגן (המלאכים ולוט), והפתרון שהוצע על ידי ה'צדיק' שבחבורה היה: "הנה נא לי שתי בנות... אוציאה נא אתהן אליכם ועשו להן כטוב בעיניכם" (י"ט ח). כנגדם עמד אברהם, שלחם בארבעת המלכים כדי להציל את לוט מן השבי, וכשניצח לא היה מוכן לקחת מן הרכוש שהציל "מחוט ועד שרוך נעל". הוא אף ניסה להציל את ה'צדיקים' שבסדום מן ההפיכה שנגזרה עליהם.

"וישא לוט את עיניו, וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה... ואנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד". (י"ג י-יג)
 "ואנשי העיר אנשי סדם נסבו על הבית מנער ועד זקן, כל העם מקצה... איה האנשים אשר באו אליך הלילה, הוציאם אלינו ונדעה אתם". (י"ט ד-ה)
 "הנה זה היה עון סדם... גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה, ויד עני ואביון לא החזיקה". (יחזקאל ט"ז מט)

3. פלשתים

אברהם ושרה בגרר (כ')

מעין אירועי מצרים: שפיכות דמים, עריות.

"וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה". (כ ב)
 "רק אין יראת אלהים במקום הזה, והרגוני על דבר אשתי". (כ' יא)

יצחק ורבקה בגרר (כ"ז)

עבר זמן, והנורמות בעינין: ניצול כוח השלטון, עריות ושפיכות דמים.

"פן יהרגני אנשי המקום על רבקה, כי טובת מראה היא". (כ"ו ז)

4. שכם - דינה (ל"ד)

המנהיגות עושה בתושבי הארץ, ובמיוחד בזרים ובחלשים שבהם, כטוב בעיניה.

"וירא אתה שכם בן חמור החי נשיא הארץ, ויקח אתה וישכב אתה ויענה". (ל"ד ב)
 "ויאמרו: הכזונה יעשה את אחותנו". (ל"ד לא)

ספר בראשית - ספר ספרי התולדות

ספרי התולדות

אם נבדוק את הופעת הצירוף 'אלה/ואלה תולדות' במקרא כולו, נמצא את הרשימה הבאה:

אלה תולדות השמים והארץ	(בראשית ב' ד)
[זה ספר תולדת אדם]	(בראשית ה' א)
אלה תולדת נח	(בראשית ו' ט)
ואלה תולדת בני נח	(בראשית י' א)
אלה תולדת שם	(בראשית י"א י)
ואלה תולדת תרח	(בראשית י"א כז)
ואלה תולדת ישמעאל	(בראשית כ"ה יב)
ואלה תולדת יצחק	(בראשית כ"ה יט)
ואלה תולדות עשו	(בראשית ל"ו א)
אלה תולדות יעקב	(בראשית ל"ז ב)
ואלה תולדות אהרן ומשה	(במדבר ג' א)
ואלה תולדות פרץ	(רות ד' יח) *

עיון ברשימה מגלה, שמתוך אחת עשרה ההופעות של כותרת זו במקרא כולו (בעצם ישנן שתיים עשרה, כי הכותרת על עשו מופיעה פעמיים), עשר נמצאות בספר בראשית, וכשנצטרף לרשימה גם את הכותרת 'זה ספר תולדת אדם' (בראשית ה' א), הרי שלפנינו תופעה הדורשת התייחסות והסבר.

לאורך ספר בראשית נחלקו ראשונים, מה משמעות המלה 'תולדות': יש שמפרשים, שהמילה 'תולדות' פירושה צאצאים, ויש שמפרשים – הקורות והאירועים (עייני רש"י, רד"ק, ראב"ע בראש פרשת נח ובראש פרשת תולדות). גישה שונה נוקט רשב"ם (בעיקר בראש פרשת וישב), והיא מהווה מעין 'פשרה' בין שני הפירושים: ועתה כותב 'אלה תולדות יעקב' – בני בניו שהיו שבעים, והיאך נולדו. כיצד? יוסף בן שבע עשרה שנה, ונתקנאו בו אחיו, ומתוך כך ירד יהודה מאת אחיו, והיו לו בנים בכזיב ובעדולם: שלה, פרץ וזרח, ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה, ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים, ושלח יוסף בשביל אביו וביתו עד שהיו שבעים. (רשב"ם ל"ז ב)

יוצא על פי הרשב"ם, ש'תולדות' הם אכן צאצאים, אך תחת הכותרת 'אלה תולדות' ניתן למצוא לא רק רשימת שמות, אלא גם את כל מה שהביא לנסיבות שבהן נולדו התולדות, ואת כל מה שקרה לתולדות הללו עד שהעמידו גם הם את צאצאיהם. בראייה זו אפשר לומר, שהכותרת 'אלה תולדות' מתייחסת לכל

מה שמסופר עד הכותרת הבאה, וכל ספר בראשית הוא רצף של ספרי תולדות, כשכל הסיפורים מספרים את סיפור העמדת הצאצאים, וכן את האירועים שקבעו את מעמדם של הצאצאים הללו בהמשך. ספר בראשית מסיים כאשר אין עוד צורך לבחור יחיד שימשיך, ושבעים הצאצאים שהעמיד יעקב, מהווים את הגרעין של עם ישראל.

רעיון זה משתלב היטב בדברי ר' יהודה הלוי על אודות השתלשלות הסגולה האלוקית מאדם הראשון ועד היווצרות עם ישראל:

אדם הראשון זכה לסגולה זו... והנה אדם הראשון הוליד בניו רבים, אך מכולם לא היה ראוי לבוא במקומו אלא הבל... ומשהרגו קין אחיו... ניתן לאדם שת תחת הבל, ושת היה דומה לאדם, ולכן נעשה הוא לסגולת אדם וגרעינו, ואילו שאר בניו לא היו כי אם כקליפות... וכך נמשך העניין עד נח על ידי יחידים שהיו כגרעינים... וכך היה הדבר גם בדורות אשר מנח ועד אברהם... וסגולת אברהם מבניו היה יצחק... וסגולת יצחק היה יעקב... אולם בני יעקב היו כולם סגולה, כולם יחד ראויים לעניין האלוהי... מאותה שעה התחיל העניין האלוהי שוכן בקרב קיבוץ. (כחרי א' צה)

'ספר' תולדות תרח

בתרשים המובא בסמוך, מופיעים האירועים הנזכרים מן הכותרת: "ואלה תולדת תרח" (י"א כז) ועד לכותרת הבאה: "ואלה תולדת ישמעאל" (כ"ה יב). בפרקים אלה מובאים אירועים רבים, והתורשים מראה, כיצד כל האירועים קשורים לתולדות תרח ולתולדות צאצאיו: אברהם, נחור והרן. ('ספר' תולדות תרח הוא המורכב שבספרי התולדות המרכיבים את ספר בראשית, ועל כן בחרנו להציגו בפירוט, אך בדרך דומה ניתן להציג גם את 'ספרי' התולדות האחרים שבספר.)

אם נבדוק את המסופר ב'ספר תולדות' זה, נמצא שכל הסיפורים מציגים את העמדת הצאצאים של תרח. בהמשך לדברי ריה"ל, ברור, שאחד מצאצאי תרח יהיה הגרעין שיישא את הסגולה האלוקית, אלא שאיננו יודעים מיהו. כמו כן איננו יודעים מה יהיה מעמדם של אלו שלא ייבחרו להיות הגרעין. בשלב הראשון מועמדים אברם ולוט (שבא במקום הרן), ואנו קוראים על מסעם לארץ כנען. הבטחה ה' לאברם עם בואו לכנען מלמדת שאברם הוא זה שנבחר, אך לוט לא הרפה, וייתכן שראה עצמו מועמד לרשת את אברם אם לא יזכה בזרע (עייני רש"י י"ג ז). סכנת הרעב והירידה למצרים מאיימת על עתיד אברם ולוט, והאפשרות שהם

יהיו את ההמשך עומדת בספק, אך הם מצליחים לחזור לארץ כנען. כשפרש לוט לסדום, איבד, לכאורה, את הסיכוי להיות ממשיכו של אברם, והסכנה שבאה לו ממלחמת המלכים חיזקה מגמה זו, אך הצלתו בידי אברהם החזירה את המצב לקדמותו. בהמשך עמד לוט פעם נוספת בסכנה, כאשר ה' הפך את סדום, ושוב הוא ניצל בזכות אברהם. הדבר האחרון אותו אנו יודעים על לוט הוא הולדת שני בניו, עמון ומואב, שעתידיים לשמור על זיקה לבית אברהם כ'קליפה' ולא כגרעין. **

ברית בין הבתרים חיזקה את מעמדו של אברהם, אך עדיין לא ברור מי תהיה האם שתעמיד את הזרע הנבחר. בתחילה נראה, שהגר תהיה האם, שכן היא זו שהרהר לאברהם ומעמדה של שרה מתערער, במיוחד כשמלאך ה' מחזיר את הגר לבית אברהם; אולם אז הבטיח ה' לאברהם, שהבן הממשיך יהיה משרה, הבטחה שהבהירה, לכאורה, את התמונה. דווקא אז ריחפה סכנה על שרה, כאשר נלקחה לבית אבימלך, וכשהוחזרה שרה לאברהם, נולד הבן הממשיך – יצחק.

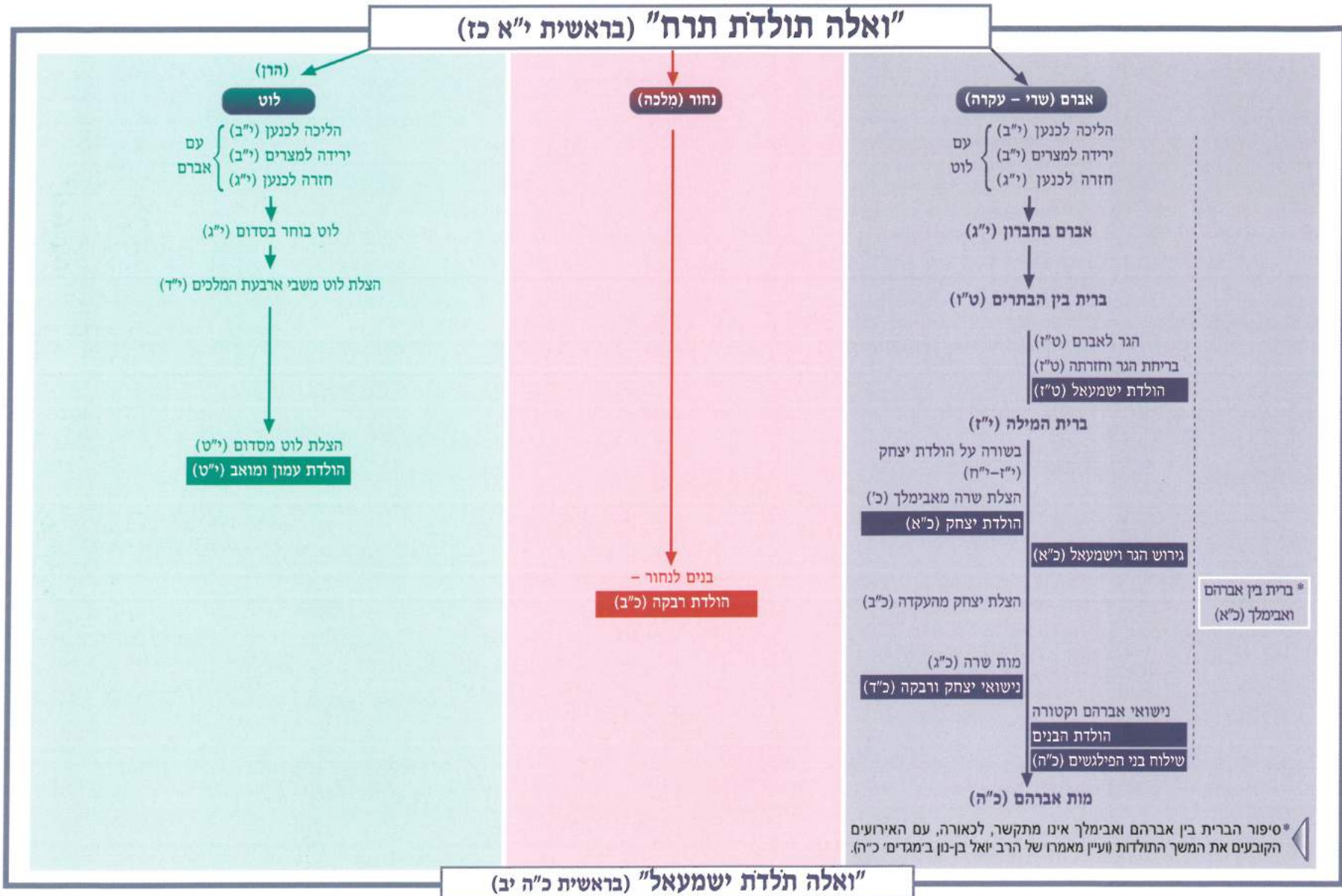
לאחר הולדת יצחק נקבע באופן סופי מעמדו של ישמעאל, והוא גורש עם אָמו מבית אברהם. והנה, דווקא בעת הזו הועמד עתידו של יצחק בסכנה, כאשר אברהם הצטווה להעלותו לעולה, ושוב ריחף סימן שאלה על זהות הבן הממשיך. לאחר שניצל יצחק מן הסכנה, ולאחר שהוברר שהוא ימשיך את ה'גרעין', מסופר על הקמת ביתו של יצחק – על נסיבות נישואיו עם רבקה. ובתוך, בין סיפור העקדה לסיפור הבאת רבקה, מסופר על צאצאיו של נחור, הבן השלישי של תרח: "הנה ילדה מלכה גם היא בניו לנחור אחיך" (כ"ב כ), שהרי ספר תולדות תרח לא יהיה שלם אם לא נדע על צאצאי כל בניו. בהמשך מתברר, שגם בני נחור הם חלק מתולדות תרח; רבקה תהיה זו שתמשיך יחד עם יצחק. לסיים מספרת לנו התורה על בניו נוספים שהיו לאברהם, אך לגבי מעמדם אין ספק: הם משולחים מבית אברהם, ואין להם חלק בהמשך המפעל של אברהם. עתה מספרת לנו התורה על מותו של אברהם, אף שהוא חי עוד שנים לאחר הולדת יעקב ועשו, ומתחיל 'ספר' חדש: "ואלה תולדת ישמעאל", ובהמשך: "ואלה תולדת יצחק".

* גם לאחר שנבחר כל זרע יעקב להיות היסוד לקהל ישראל, יש צורך לקבוע בתוכו, מי יזכה לכהונה ומי למלוכה, ולזה מתייחסות שתי הכותרות האחרונות ברשימה.

** בעתיד ניוודע, שגם בני הרן לא נדחו לגמרי: רות המואביה ונעמה העמונית תהיינה שותפות בהקמת בית מלכות דוד.

בתרשים מופיעים כל האירועים הכתובים ב'ספר תולדות תרח' (י"א כז - כ"ה יא), והוא מראה, שכל האירועים בפרקים אלה קשורים לסיפור העמדת התולדות.

אבות האומה

שלושת האבות עיצבו יחד את אומתנו, אבל לכל אחד מן האבות אישיות מיוחדת, וכל אחד הניח יסוד אחר לאופי של עמנו. חז"ל בלשונם התמציתית ניסחו את המייחד כל אב. אנו הרחבנו מעט בדף זה, והוספנו לאחרי דפים המציגים את קורות חייהם של האבות.

כאברהם שכתוב בו הר...
כיצחק שכתוב בו שדה...
כיעקב שקראו בית...

(על פי פסחים פח ע"א)

אברהם תיקן תפילת שחרית...
יצחק תיקן תפילת מנחה...
יעקב תיקן תפילת ערבית...

(על פי ברכות כו ע"ב)

יעקב תיקן את תפילת ערבית. הוא שרוי בחשכה. כל מה שמספרת עליו התורה הוא מלחמת הישרדות שניהל כנגד ניסיונות בלתי פוסקים לפגוע בו: המאבק עם עשו בבטן אימו ובשעת הלידה, המאבק על הבכורה והברכה, המאבק עם לבן והמפגש החוזר עם עשו והמלאך. לכל אלה נוספו שנות המאבק בין הבנים מבית.

ועם כל זה יעקב בנה בית והציב מחיצות. אמנם כל בניו נותרו בתוך הבית, אך מכאן ואילך הכניסה לבית יעקב מחייבת את הנכנס לקבל על עצמו את כללי רשות היחיד. הפתיחות של הר אברהם ושדה יצחק, שהצמיחה גם את ישמעאל ועשו, נעלמה בבית יעקב.

יעקב שהה שנים רבות בגלות ארם ובגלות מצרים וקיפל בהוויית חייו את פרקי חשכת הגלות של האומה. ההתכנסות בתוך הבית פנימה היא תוצאה הכרחית של "שעת סכנה", שמאפיינת את חיי יעקב.

יצחק הוא הבן הממשיך. הוא ייצב את דרך אביו הגדול, כדי שלא תהפוך, חלילה, לתופעה חולפת. הוא לא חידש אלא המשיך וקיבל: הוא נעקד, את אשתו הביאו אליו, הוא חזר וחפר את הבארות שחפר אביו וקרא להם שמות כשמות שקרא להם אביו ובסוף ימיו היה עיוור והיה תלוי בסובבים אותו.

חז"ל ייחסו ליצחק את תיקון תפילת מנחה, בזמן שביין זריחת האור לבין חשכת הלילה. יצחק מתואר בכתוב כמי שחי חיי מעשה, שלתוכם יצק את האור הגדול שזרח בחיי אביו. יצחק נמצא בשדה, הוא היה איש השדה: זורע, צמוד לקרקע, נשאר בארץ ואינו יוצא ממנה. כך הפך את דרך אביו לשיטה מתמשכת.

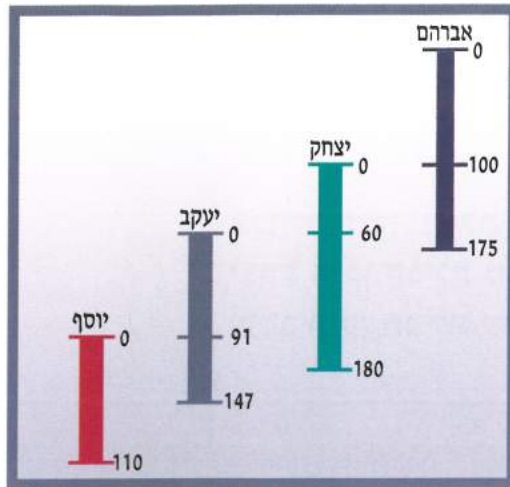
יצחק ביטא את פרקי השגרה בחיי האומה, את התקופות שבהן היא נמצאת על אדמתה, וחיה על פי הדרך שהנחילו לה אבותיה.

אברהם העברי עמד יחידי מול התרבות האלילית העולמית וקרא בשם ה' ("כל העולם מעבר אחד והוא מעבר אחד"). חז"ל ייחסו לו את תיקון תפילת שחרית, כי אברהם האיר את העולם באור חדש. חז"ל דימו אותו להר נישא שנראה למרחוק, וכל מי שקיבל על עצמו לשמור "דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (י"ח יט) הוזמן לעלות בהר עם אב רם.

אברהם עלה נגד הזרם של הפרת בדרכו מבית אביו לארץ כנען, כדי לקיים את הצו האלוקי: "לך לך". הוא עבר מעיר מרכזית אחת לרעותה, בנה מזבחות וקרא בשם ה'. דבר זה שב והתבלט בהנהגתו של אברהם ובדבריו בעימותים השונים שהיו לו: במלחמת המלכים (י"ד יט-כג), בעימות עם אבימלך (כ"א יז) ובברית עמו (כ"א כב-כד).

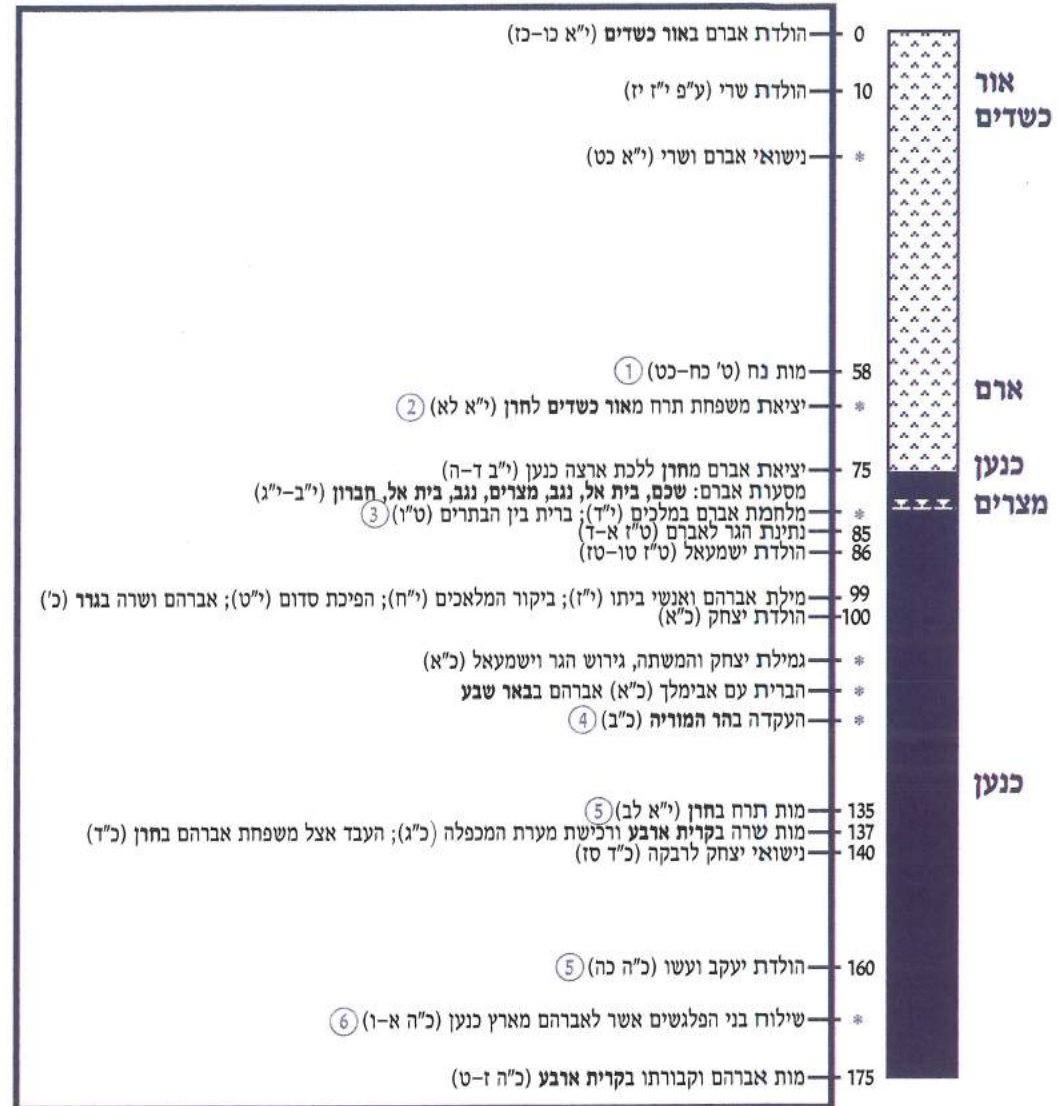
אברהם ביטא את הפרק ההיסטורי, שבו עם ישראל נושא בגאון שם שמים בעולם, ואומות העולם מתייחסות אליו כאל "נשיא אלהים אתה בתוכנו" (כ"ג ו).

חיי אברהם (פרקים י"א-כ"ה)

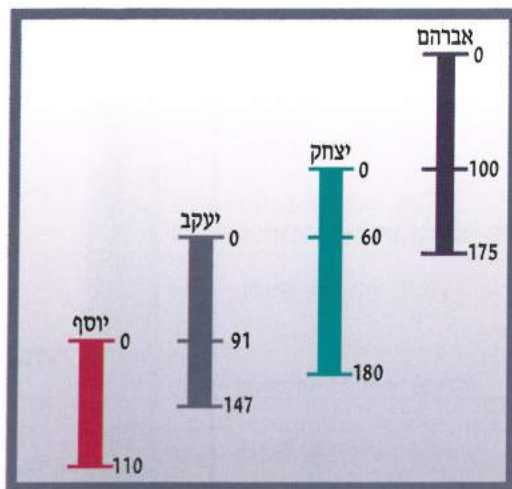

הערות

- * אירועים שנזכרו בכתוב אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.
- ① מות נח בשנה ה-58 של אברהם מגלה, שהייתה לאברהם אפשרות לשמוע ממקור ראשון על המבול ועל העולם שקדם לו.
- ② לדעת אבן עזרא (שמות י"ב מ) בשנה ה-70 של אברהם.
- ③ לדעת רש"י (שמות י"ב מ) ברית בין הבתרים הייתה בשנה ה-70 של אברהם.
- ④ לדעת רש"י (כ"ג ב), היה זה בשנה ה-137 של אברהם, ולדעת אבן עזרא (כ"ב ד) היה זה בשנה ה-113 של אברהם.
- ⑤ יש והכתוב מקדים את המאוחר (מות תרח לפני הליכת אברהם לכנען, מות אברהם לפני הולדת יעקב ועשו) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים.
- ⑥ מסתבר, שנישואי אברהם וקטורה לא היו סמוך למיתת אברהם, כי ודאי שלידת ששת בניהם (ובני בניהם בהמשך), כמופיע בכתוב, לא התרחשה בזמן קצר. עיקר הלימוד הוא - שאברהם שילח את בני הפלגשים לפני מותו, 'בעודנו חי', מן הסיבות שציינ הכתוב.

חיי יצחק (פרקים כ"א-ל"ה)

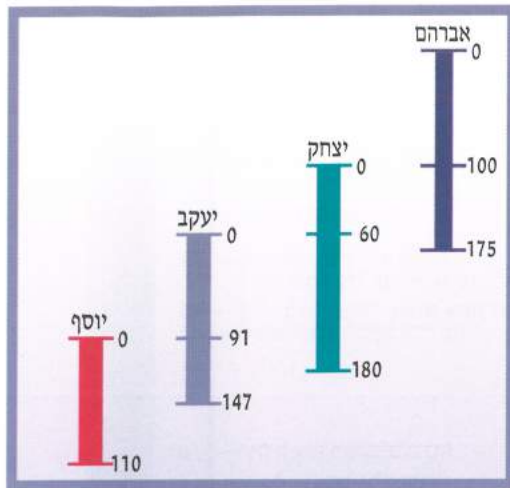
הערות

- * אירועים שנזכרו בכתוב, אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.
- ① יש והכתוב מקדים את המאוחר (מות תרח, מות אברהם, מות ישמעאל, מות יצחק) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים.
- ② לדעת רש"י (כ"ג כב), היה זה בשנה ה-37 של יצחק, ולדעת האבן עזרא (כ"ב ד) היה זה בשנה ה-13 של יצחק.
- ③ לדעת רש"י (כ"ה ל); הדבר היה ביום שמת אברהם.
- ④ מות שם בשנה ה-110 של יצחק מבהיר, כי הייתה ליצחק אפשרות לשמוע ממקור ראשון על המבול ועל העולם שקדם לו [לדעת רש"י (כ"ה כב), רבקה פנתה לשם].
- ⑤ לדעת רש"י (כ"ח ט), היה יעקב בן 63 ויצחק בן 123.
- ⑥ האירועים בחיי יעקב שהתרחשו בחרן ובדרכו חזרה לכנען לא הובאו כאן.
- ⑦ מות עבר בשנה ה-139 של יצחק מבהיר את הליכתו של יעקב ללמוד בבית מדרשו של עבר בדרכו לחרן (על פי המדרש).
- ⑧ כך לדעת רש"י (כ"ח ט).

0	הולדת יצחק ומילתו (כ"א)
*	גמילת יצחק והמשתה (כ"א)
*	גירוש הגר וישמעאל (כ"א)
*	יצחק בבאר שבע (כ"א)
35	מות תרח בחרן (י"א לב) ①
	עקדת יצחק בהר המוריה (כ"ב) ②
37	מות שרה וקבורתה בקרית ארבע (כ"ג)
40	נישואי יצחק לרבקה (כ"ד טז)
60	הולדת עשו ויעקב (כ"ה כה)
*	'זיגדלו הנערים' (כ"ה כז)
75	מות אברהם וקבורתו בקרית ארבע על ידי יצחק וישמעאל (כ"ה ז-ט) ①
*	מכירת הבכורה ליעקב (כ"ה כט-לד) ③
*	יצחק בבאר לחי ראי (כ"ה יא)
*	יצחק ורבקה בגור (כ"ו); * יצחק בנחל גור ובבאר שבע (כ"ו); * הברית עם אבימלך (כ"ז)
100	נישואי עשו לבנות חת (כ"ז לד)
110	מות שם בן נח (י"א י-יא) ④
123	מות ישמעאל (כ"ה יז) ①
*	הברכות לעשו וליעקב (כ"ז, כ"ח ג-ד)
*	יציאת יעקב לפדן ארם (כ"ח ז) ⑤ ⑥
139	מות עבר (י"א טז-יז) ⑦
*	יציאת עשו לאדום (ל"ו ו-ח)
*	חזרת יעקב לחברון אל יצחק אביו (ל"ה כז)
168	מכירת יוסף (ל"ז כג-כח) ⑧
180	מות יצחק וקבורתו על ידי בניו בחברון (ל"ה כח-כט) ①

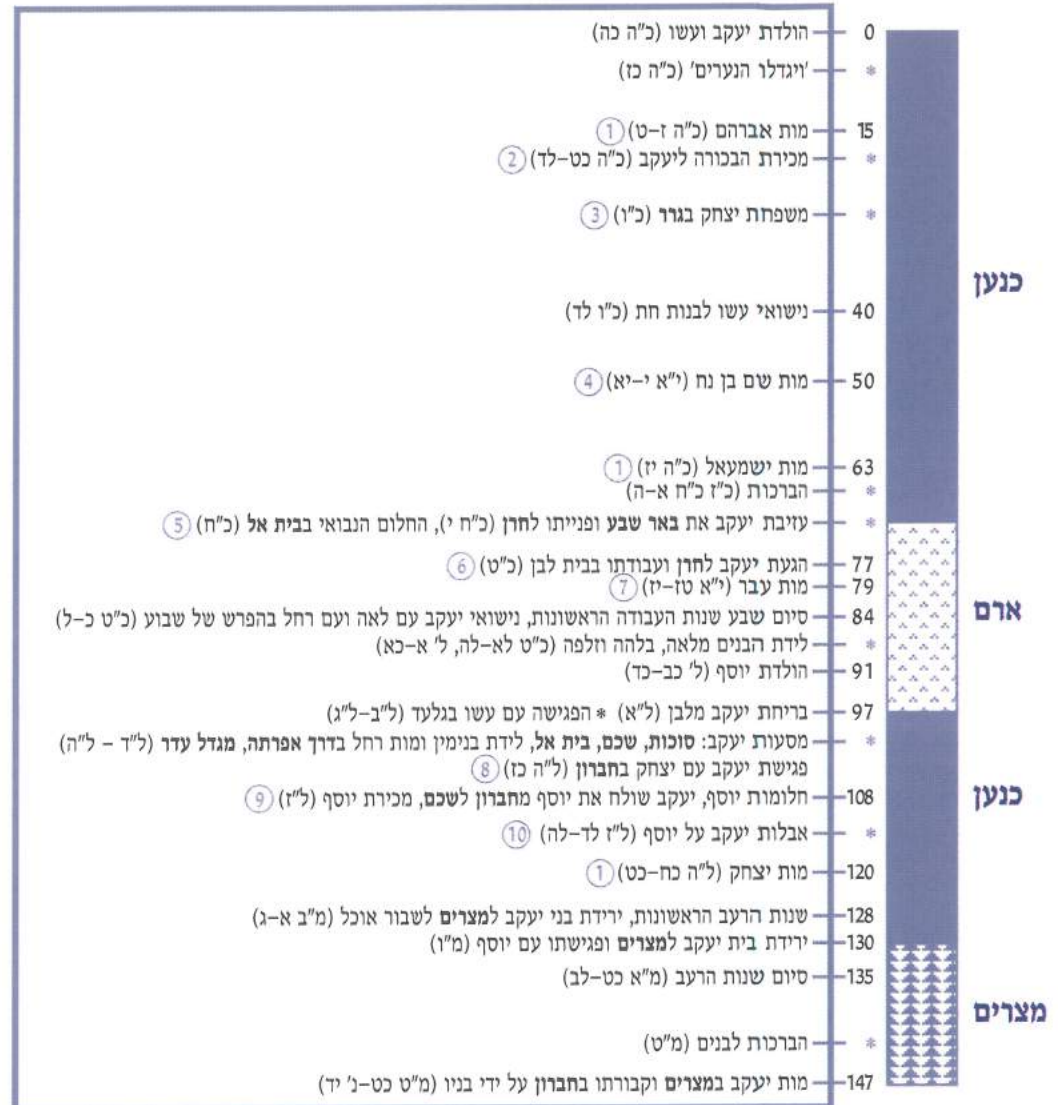
כנען

חיי יעקב (פרקים כ"ה-נ')

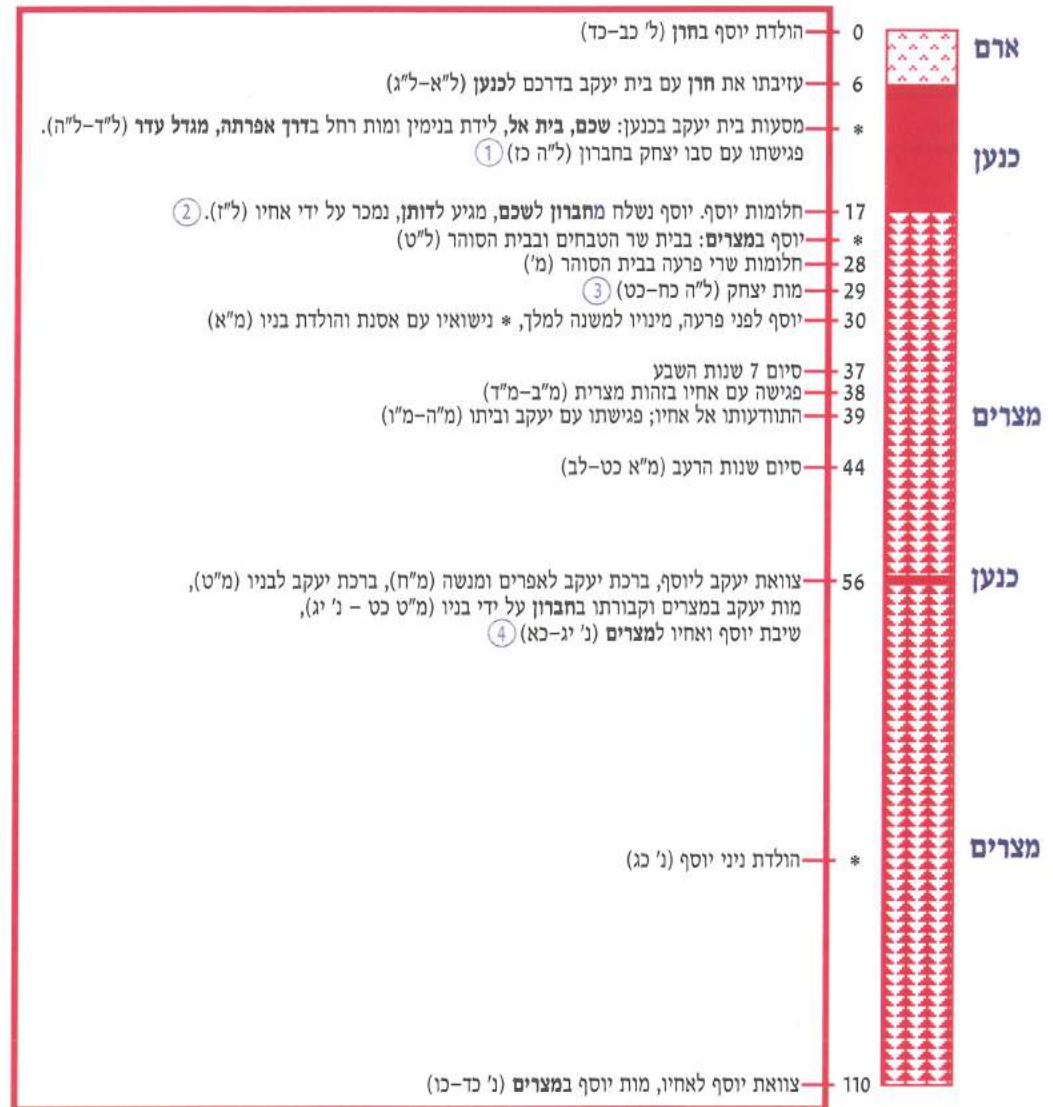
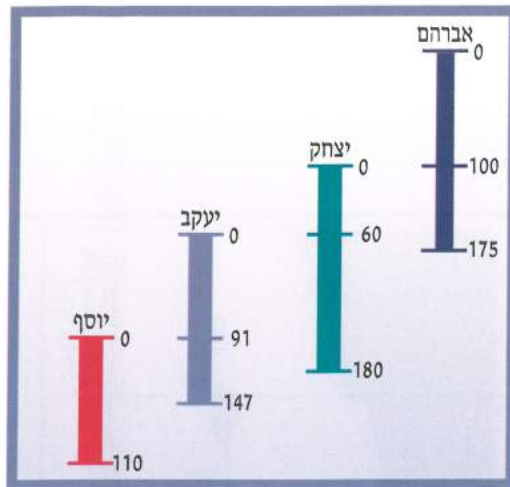

הערות

- * אירועים שנזכרו בכתוב אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.
- ① יש שהכתוב מקדים את המאוחר (מות אברהם, מות ישמעאל, מות יצחק) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים.
- ② לדעת רש"י (כ"ה ל), הדבר היה ביום שמת אברהם.
- ③ לדעת הרמב"ן (כ"ו ז), העובדה שיעקב ועשו אינם נזכרים בפרשה אינה מלמדת על עיתויה המוקדם.
- ④ מות שם בשנה ה-50 של יעקב מבהיר, כי הייתה ליעקב אפשרות לשמוע ממקור ראשון על המבול ועל העולם שקדם לו, וכי המונח "בית מדרשו של שם ועבר", שנזכר ביחס ליעקב, הוא ממשי ואפשרי.
- ⑤ לדעת רש"י (כ"ח ט), בשנה ה-63 של יעקב.
- ⑥ חישוב זמנם של אירועים רבים בעמוד זה מבוסס על נתונים ממספר פסוקים: א. כשנפגשו יעקב ויוסף במצרים, היה יעקב בן 130 שנה (מ"ז ט) ויוסף בן 39 (מ"א מו, מ"ה ו). מכאן, שיעקב היה בן 91 כשנולד יוסף.
- ב. יוסף נולד לאחר 14 שנים ששהה יעקב בבית לבן (ל' כה-כו, ל"א מא), ומכאן, שיעקב הגיע לחרן בהיותו בן 77 (ראה גם רש"י כ"ח ט).
- ⑦ "מכאן שנטמן בבית עבר י"ד שנה ואחר כך הלך לחרן" (רש"י כ"ח ט) - קביעה זו הופכת ממשית לאחר קביעת זמן מותו של עבר.
- ⑧ לדעת רש"י (ל"ג ז), שהה יעקב בסוכות י"ח חודש; לדעת אבן עזרא (ל"ג כ), שהה יעקב בשכם מספר שנים.
- ⑨ לדעת הרשב"ם (ל"ז ב) ופרשנים אחרים, האירועים בפרק ל"ז התרחשו בשנה ה-17 של יוסף.
- ⑩ האירועים שקרו ליוסף במצרים, כאשר היה מנותק מיעקב, לא הובאו בתרשים.

חיי יוסף (פרקים ל'-נ')

הערות

- * אירועים שנזכרו בכתוב אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.
- ① לדעת רש"י (ל"ג יז), שהה יעקב בסוכות י"ח חודש; לדעת אבן עזרא (ל"ג כ), שהה יעקב בשכם מספר שנים.
- ② א. לדעת הרשב"ם (ל"ז ב) ופרשנים אחרים, האירועים בפרק ל"ז התרחשו בשנה ה-17 לחיי יוסף.
- ב. האירועים שהתרחשו בבית יעקב כאשר היה יוסף במצרים - הובאו בתרשימי חיי יעקב.
- ③ הכתוב הקדים את המאוחר (מות יצחק) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים. מות יצחק בשנה ה-29 של יוסף מבהירה, שיצחק היה למעלה מעשר שנים לצד יעקב באבלו על יוסף (ראה רש"י ואבן עזרא ל"ז לה).
- ④ מאירוע זה, שהיה בשנה ה-56 של יוסף, ועד מותו בן 110 ממעט הכתוב לספר.

בין אברהם ליעקב

“תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבתיו מימי קדם” (מיכה ז' ב)

האירועים המרכזיים בחיי אברהם אירעו שוב בחיי נכדו יעקב. התורה משווה בין השניים על ידי אזכור ביטויים דומים אצל שניהם. ייתכן, שהשוואה זו באה ללמדנו, שיש לראות ביעקב מעין התחלה מחדשת, לאחר הפילוג הטראגי בין שני האחים מבטן – יעקב ועשו. היה מקום לצפות, שלאחר ההבטחה לאברהם: “כי ביצחק יקרא לך זרע” (כ"א יב) – ימשיכו שני בני יצחק ורבקה את דרכו של אברהם. אולם יעקב נאלץ לברוח ולשוב לארץ מולדת אברהם ולחזור, כביכול, על תהליך בחירת האבות. בחזרתו של יעקב לארץ כנען הוא מחדש את הליכתו של אברהם באותה דרך, תוך מגמה להקים דור שימשיך את הדרך.

פְּרָדָה מֵהַמּוֹלַדֵּת

ההתגלות הראשונה אל אברהם ואל יעקב קשורה לעזיבתם את ארצם ואת משפחתם. אברהם הלך לארץ כנען ('לך לך'), ויעקב ברח לחרן ('ברח לך'). בדברי ה' אליהם ברגעי פְּרָדָה אלו מופיע ביטוי, ששוב לא יופיע במקרא (בצורה זו):

“ונברכו בך כל משפחת האדמה.” (י"ב ג)
 “ונברכו בך כל משפחת האדמה ובזרעך.” (כ"ח יד)

פְּרָדָה מֵאֵח

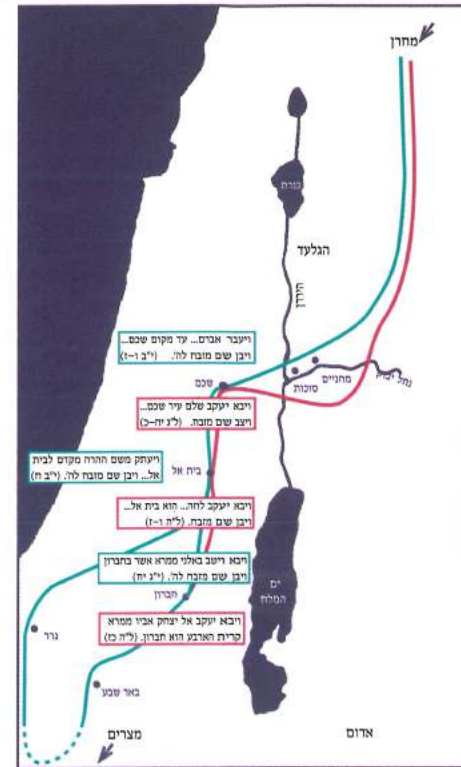
אברהם ויעקב נקלעו לריב עם בן משפחה, ונפרדו על רקע רכוש רב – אברהם מלוט (שהכתוב מכנהו 'אחיו' – י"ד טז) ויעקב מעשו אחיו:

“ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו, כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלו רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו.” (י"ג ו)
 “כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלו רכושם רב וגוריהם לשאת אתם.” (ל"ו ז)

הדרך לכנען והקמת מזבחות

המסלול של אברהם ויעקב מחרן לארץ ישראל היה כמעט זהה לחלוטין (להוציא ירידת אברהם למצרים עקב הרעב). לאורך מסלול זה הקימו אברהם ויעקב מזבחות וקראו בשם ה'.

אברהם הקים שלושה מזבחות: במקום שכם (אלון מורה), מקדם לבית אל ובחברון. יעקב הלך בדרך שבה הלך סבו אברהם, והקים גם הוא מזבחות בשכם (חלקת השדה) ובבית-אל. בחברון הצטרף יעקב לאביו יצחק (ולכן, כנראה, לא הקים שם מזבח נוסף).

אישה – אחות

בירידתו של אברהם למצרים ולגרר הוא נאלץ לטעון שאשתו היא אחותו אשתו המיועדת של יעקב הוחלפה על ידי לבן באחותה.

בעקבות ההחלפה ניצב אברהם מול מלכי הגויים שהיתל בהם, וכמוהו ניצב יעקב מול לבן שהוליכו שולל:

"ויאמר: מה זאת עשית לי, למה "ויאמר אל לבן: מה זאת עשית לא הגדת לי כי אשתך הוא". לי... ולמה רמיתני".

(י"ב יח) (כ"ט כה)

בשני המקרים התגלה ה' לגוי לשם הצלת האב:

"ויבא אלהים אל אבימלך ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום בחלום הלילה, ויאמר לו". הלילה, ויאמר לו".

(כ' ג) (ל"א כד)

אברהם ויעקב בוויכוחם עם הגוי הדגישו את היראה בהקשר משפחתי:

"כי אמרת, רק אין יראת "כי יראתי, כי אמרת, פן תגול את אלהים במקום הזה, והרגוני בנותיך מעמי". בנותיך מעמי".

על דבר אשתי". (כ' יא) (ל"א לא)

הגוי שעמד מולם קיבל תוכחה גלויה:

"והוֹכַח אברהם את אבימלך". "ראה אלהים ויוכח אמש".

(כ"א כה) (ל"א מב)

לבסוף כרתו שניהם ברית ושבועה:

"ויכרתו שניהם ברית". (כ"א כז) "לכה נכרתה ברית". (ל"א מד)

שינוי השם

ה' שינה את שמותיהם של אברהם ויעקב:

"ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם". "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך".

(י"ז ה) (ל"ה י)

שינוי השם לונה בפגיעה גופנית שמשמעותה לדורות:

"ואתה את בריתי תשמור אתה "והוא צלע על ירכו. על כן לא חרעך אחריו לדורתם... ונמלתם יאכלו בני ישראל את גיד הנשה". את בשר ערלתכם". (י"ז ט-יא) (ל"ב לא-לב)

בעקבות שינוי השם קיבלו שניהם הבטחה בלשון דומה על אודות הזרע וברכה למלכות:

"ויאמר אליו אני אל שדי... "ויאמר... אני אל שדי והפֶרְתִּי אותך... פרה ורבה ונתתיך לגוים גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים ממך יצאו". (י"ז א, ו) (ל"ה יא)

ואף סיום הפרשה זהה:

"ויעל אלהים מעל אברהם". "ויעל מעליו אלהים".

(י"ז כב) (ל"ה ג)

ניתוק מהבן האהוב

אברהם עקד את בנו אהובו, את יצחק, ויעקב מיאן להתנחם על פְרִדְתוּ מבנו אהובו, יוסף. מעבר לדמיון התוכני ישנן השוואות לשוניות בין הפרשיות:

"ויאמר אליו: אברהם, "ויאמר ישראל אל יוסף... ויאמר לו: הנני".

(כ"ב א) (ל"ז יג) "וירא את המקום מרחק". "ויראו אתו מרחק".

(כ"ב ד) (ל"ז יח) "אל תשלח ידך אל הנער". "ויד אל תשלחו בו".

(כ"ב יב) (ל"ז כב) "וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל". "וישאו עיניהם ויראו והנה אֶרְצַת ישמעאליים". (ל"ז כה)

במקום יצחק הוקרב איל. במקום יוסף נשחט שיעיר עזים.

מתוך ההשוואה עולה גם ההבדל ביניהם: אברהם כדמות הירואית נענה לציווי ה', ועבר את הניסיונות מתוך מודעות ובחירה. לעומתו, יעקב, כדמות טראגית, חווה אותם ניסיונות, אך מתוך מציאות שנכפתה עליו, ולעתים אף בחוסר מודעות. אברהם, 'נשיא אלהים' בקרב גויי הארץ, הנחיל לבניו את מסירות הנפש האקטיבית. יעקב, שנאבק והתפתל עם האיש הפלאי ועם אנשי שכם, הנחיל לזרעו את הכוח לעמוד לנוכח צרות המתרגשות לבוא.

ברכות הזרע והארץ לאבות

ברכות הזרע והארץ לאברהם

שבועה	בריתות		הבטחות	
לאחר עקדת יצחק (כ"ב טז-יח)	ברית מילה (י"ז א-כב)	ברית בין הבתרים (ט"ו א-כא)	לאחר היפרדות לוט (י"ג יד-יז)	בשכם (י"ב ז) בחרן (י"ב א-ג)
<p>"ויאמר: בי נשבעתי נאם ה', כי יען אשר עשית את הדבר הזה, ולא חשכת את בנך את יחידך.</p>	<p>"ויאמר אליו: אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים. (א)</p>	<p>"הבט נא השמימה וספר הכוכבים, אם תוכל לספר אותם, ויאמר לו: כה יהיה זרעך. (ה)</p>	<p>"וה' אמר אל אברם אחרי הִפְרֵד לוֹט מעמו: שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צִפְנָה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם.</p>	<p>"וירא ה' אל אברם, ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת". "ויאמר ה' אל אברם לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה. ואברכה מברכך ומקללך אֲאֹר ונברכו בך כל משפחות האדמה".</p>
<p>כי ברך אברכך והרַבָּה אַרְבֵּה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים</p>	<p>ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך במאד מאד. (ב) אני הנה בריתי אִתְךָ והיית לאב המון גוים. ולא יִקְרָא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך. והפְרַתִּי אֶתְךָ במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו. והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדרתם לברית עולם להיות לך לאֱלֹהִים ולזרעך אחריו. ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגְרִיךְ את כל ארץ כנען לאחזת עולם והייתי להם לאֱלֹהִים". (ד-ח)</p>	<p>ויאמר אליו: אני ה'... לתת לך את הארץ הזאת לרשתה. (ז)</p>	<p>ושמתי את זרעך כעפר הארץ, אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ, גם זרעך יִמְנָה.</p>	
<p>וירש זרעך את שער איביו. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקלי".</p>		<p>ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת. את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני. ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבوسی". (יח-כא)</p>	<p>קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה".</p>	

אברהם קיבל מאת ה' שלוש הבטחות על הזרע ועל הארץ, נכרתו עמו על כך שתי בריתות, והוא התבשר בשבועה אחת ('הבטחה' היא בשורה על אודות העתיד לקרות, ללא הגדרה מיוחדת של ברית או שבועה).
ניתן לתאר את הדברים כהתפתחות בהתחייבותו של ה' לאברהם אודות הזרע והארץ שיינתנו לו ולזרעו, ובכך להבין את החזרות הרבות:

א. הבטחות

את שתי ההבטחות הראשונות (זו שבחרן וזו שבשכם) יש לראות כרצף אחד. תחילה אמר ה' לאברהם שילך 'אל הארץ אשר אראך', וכשהגיע אברהם לארץ זו (בשכם), אמר לו ה', שזו היא הארץ על אודותיה הצטווה: "לזרעך אתן את הארץ הזאת".

לאחר הבטחה זו, שבה היה כלול גם לוט שהלך עמו מחרן לארץ כנען, באה הבטחה נוספת, והפעם: "אחרי הפרד לוט מעמו", ובה הדגיש ה' לאברהם שההבטחה תתקיים בו ובזרעו, ולא בלוט שפרש לסדום.

יתרה מזאת, כאן הדגיש ה' לאברהם, שכל הארץ שלו היא, כולל אותו חלק שנטל לוט: "צפנה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם". קודם לכן, בשכם, התבשר אברהם: "לזרעך אתן את הארץ הזאת", וכעת לאחר שלוט נפרד ממנו וברור שלא יירש אותו, הדגיש ה': "לך אתננה ולזרעך עד עולם"; רק כעת זוכה אברהם למימוש "הארץ אשר אראך": "שא נא עיניך וראה... כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה".

כעת, לאחר עזיבת לוט – בנו המאומץ של אברהם – הדגיש ה' את ריבוי הזרע שעתיד אברהם לזכות בו ('כעפר הארץ'), זרעו שלו שעתיד לירש את כל הארץ.

ב. בריתות

הבטחות ה' לאברהם, שעליהן עמדנו, לא קבעו מועד מסוים שבו תינתן הארץ לאברהם ולזרעו. מימושן תלוי ברצון ה', כאשר ימצא זרע אברהם ראוי להבטחות אלו. לכן השלב הבא בתוקף ההבטחה הוא כריתת ברית בין אברהם וה'. בברית כל צד מתחייב לשמור על דבר מסוים, ואם צד אחד עומד בדיבורו, אזי גם הצד השני מחויב לעמוד בדברי הברית.

ממילא, כשכורתים ה' ואברהם ברית ביניהם, כורתים הם ברית והתחייבות דו־צדדית. אמנם בברית בין הבתרים אברהם אינו נכנס למחויבות ספציפית, אך זאת בשל מועד מימושה של ברית זו: "ארבע מאות שנה... דור רביעי ישובו הנה".

בברית בין הבתרים ניצב אברהם כנציג העם שעתיד לקום, ומימוש הברית ייעשה רק לאחר מותו ("ואתה תבוא אל אבתיך בשלום תקבר בשיבה טובה"), לכן אברהם פאסיבי בברית זו, ואדרבה, נופלת עליו תרדמה. בניגוד לכך, בברית הנוספת, בברית מילה, אברהם אקטיבי: הוא כרת את ערלתו ובכך כרת ברית עם אלוהיו. ברית זו נכרתה עם אברהם כאדם פרטי ("ואתנה בריתי ביני וביניך"), עם משפחתו ואף עם כל זרעו אחריו, אך לא כנציג האומה בהקשר לאומי, אלא בעמידה המשפחתית המשותפת מול ה', באשר כולם זרע אברהם.

ברית מילה היא היחידה שבה מוזכר שם אל שדי (ולא שם הוי"ה כבברית בין הבתרים ובשאר ההבטחות), והיא נכרתה על "ארץ מגרין – ארץ כנען" בלבד (שהירדן הוא גבולה – י' יט). בניגוד לכך, ברית בין הבתרים נכרתה על כל 'הארץ הזאת', הכוללת גם את עבר הירדן המזרחי, ושארץ כנען היא רק חלק ממנה. בשל הדגש המשפחתי שבברית מילה היא נכרתה על גבולות מצומצמים יותר, על ארץ שהיא כעת ארץ מגורי אברהם, ואילו ברית בין הבתרים, בעלת האופי הלאומי וההיסטורי, נכרתה על גבולות הרחבים של 'הארץ המובטחת'.

ג. שבועה

לאחר שתי בריתות אלו, שעימן התחייבות דו־צדדית בין ה' ואברהם, זכה אברהם גם לשבועה אחת לאחר עקדת יצחק.

לשם הבנת מיקומה ומשמעותה, יש להבין את הציווי להעלות את יצחק לעולה על רקע הבריתות הקודמות.

בברית מילה נאמר לאברהם: "ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה". על רקע דברים אלו נראה, לכאורה, כי ה' הפר את בריתו בשעה שאמר לאברהם להעלות את יצחק בנו לעולה. ממילא, לאברהם הייתה טענה טובה כלפי קונו – הברית שכרתו שניהם, ובה נאמר על יצחק בפירוש שהוא ממשיכו של אברהם. למרות זאת, אברהם הלך וקיים את דבר ה', כלומר, נשאר נאמן לברית שביניהם, למרות הפרתה לכאורה, על ידי ה'. כתגובה על כך זכה אברהם לעמדה זהה מצד ה', לשבועה שמשמעותה התחייבות דו־צדדית מאת ה' על ריבוי זרעו של אברהם. שבועה על גבי הברית! גם אם זרעו של אברהם לא יקיים את תוכן הברית, נשבע ה' שיתברכו בו כל גויי הארץ, ושיירש זרעו את שער אויביו (לכן עיקר השבועה נסבה על ריבוי הזרע והצלחתו ולא על ירושת הארץ, שהרי בזה נשאר אברהם נאמן לה' כשהסכים להקריב את זרעו).

ברכות הזרע והארץ ליצחק

יצחק קיבל שתי הבטחות מאת ה':

הבטחות	
בעלייתו מגרר לבאר שבע (כ"ו כד)	ברדתו לגרר (כ"ו ב-ה)
<p>"וירא אליו ה' בלילה ההוא, ויאמר: אנכי אלהי אברהם אביך אל תירא כי אתך אנכי וברכתיך והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי".</p>	<p>"וירא אליו ה', ויאמר: אל תרד מצרימה, שכן בארץ אשר אמר אליך. גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצת האל, והקמתי את השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך:</p> <ol style="list-style-type: none">1. והרביתי את זרעך ככוכבי השמים2. ונתתי לזרעך את כל הארצת האל3. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ.4. עקב אשר שמע אברהם בקלי5. וישמר משמרת מצותי חקותי ותורתי".

גם ההבטחה השנייה שזכה לה יצחק, נאמרה בזכותו של אביו אברהם כפי שמסומן בשורות המודגשות.

ההבטחה הראשונה, אינה אלא אזכור נוסף של השבועה שנשבע ה' לאברהם אביך בעקדת יצחק (יצחק, שותפו של אברהם למעשה העקדה, ראוי לשמוע שבועה זו מפי ה'). השוואה בין לשון הכתוב בשני המקומות תדגיש זאת:

השבועה לאברהם (בעקדת יצחק)

(כ"ב טז-יח)

1. "ויאמר: בי נשבעתי נאם ה'..."
2. כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים...
3. וירש זרעך את שער איביו.
4. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ
5. עקב אשר שמעת בקלי".

יצחק, אם כן, לא קיבל הבטחות חדשות מאת ה' על אודות הזרע והארץ, אלא המשיך ושמע את ההבטחות שניתנו כבר לאברהם. הדבר קשור למעמדו ולתפקידו המיוחד של יצחק בין האבות – המשכת דרכו של אברהם וקיבועה.

ברכות הזרע והארץ ליעקב

גם יעקב קיבל שתי הבטחות מאת ה', שממשיכות את שתי הבריתות שכרת ה' עם אברהם, ושעמדנו עליהם לעיל – המשפחתית והלאומית:

הבטחות	
לאחר ששב לארץ, בעת קיום הנדר (ל"ה ט-יג)	ביציאתו לחרון, בעת נדירת נדר לה' (כ"ח יג-טו)
<p>"ויאמר לו אלהים: שמך יעקב, לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, ויקרא את שמו ישראל. ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצוך יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ. ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו".</p>	<p>"והנה ה' נצב עליו, ויאמר: אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך. והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה, ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך. והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך והשבתוך אל האדמה הזאת, כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך".</p>

ההבטחה שקיבל יעקב בבית אל בעת שילום נידרו, המשיכה את ההבטחה האישית שנאמרה לאברהם בברית המילה. הבטחה זו ליעקב, שנאמרה מאת ה', קיימה בפועל את תפילתו של יצחק, עת עזב יעקב לחרון, וזוהי ההבטחה שמזכיר יעקב ליוסף לפני מותו. השוואת לשון הברכה תדגיש זאת:

ביציאתו לחרון שמע יעקב את ההבטחה הקשורה למישור הלאומי-היסטורי, הבטחה זו חוזרת על לשון ההבטחות הראשונות שניתנו לאברהם כמודגם בטבלה הבאה:

לאברהם בברית המילה (י"ז ה-כב)	ליעקב בבית אל (ל"ה ט-יג)	ברכת יצחק ליעקב (כ"ח א-ד)	דברי יעקב ליוסף (מ"ח ג-ד)
"ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם".	"לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך".		
"אני אל שדי".	"אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצוך יצאו".	"ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים".	"אל שדי נראה אלי בלח".
"הפרכי אתך במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו".	"ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ".	ותתתיך לקהל עמים".	"הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים".
"ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחזת עולם".	"ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ".	ותתתיך לקהל עמים".	"בארץ כנען ויברך אתי".
"ויעל אלהים מעל אברהם".	"ויעל מעליו אלהים".	את ארץ מגריך".	ותתתי את הארץ הזאת ולזרעך אחריך אחזת עולם".

הבטחות הראשונות לאברהם (י"ב ג; י"ג יד-יז)	יציאת יעקב לחרון
"כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם. ושמתי את זרעך כעפר הארץ".	"הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך. והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה, ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך".
"שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה".	
"ונברכו בך כל משפחות האדמה".	

המאבק על ההנהגה בבית יעקב

"ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור... כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכרה ליוסף" (דהי"א ה' א-ב)

יוסף	יהודה	ראובן	
			נישואי יעקב ללאה ולרחל
"ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף, ויאמר יעקב אל בן: שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי"	"הפעם אודה את ה'... ותעמד מלדת" (כ"ט לה).	"וילך ראובן... וימצא דודאים בשדה ויבא אתם אל לאה אמו... כי שכר שכרתיך בדודאי בני" (ל' יד-טז).	א. ראשית דבר
"ואת רחל ואת יוסף אחרנים" (ל"ג ב). "וישראל אהב את יוסף מכל בניו... ועשה לו כתנת פסים" (ל"ז ג).			10 הפגישה עם עשו מעשה דינה בשכם מעשה בלהה
"והנה תסבינה אלמתיכם ותשתחווין לאלמתי... ויוספו עוד שנה אחר... והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי... ויקנאו בו אחיו ואביו שמר את הדבר" (ל"ז ז-יא).	"ויאמר יהודה אל אחיו: מה בצע כי נהרג את אחינו... לנו ונמכרנו לישמעאלים... כי אחינו בשרנו הוא, וישמענו אחיו" (ל"ז כו-כז).	"וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל" (ל"ח כב). "וישמע ראובן ויצלחו מידם, ויאמר לא נכנו נפש. ויאמר... אל תשפכו דם השליכו אותו אל הבור... למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו." "...וישב אל אחיו ויאמר הילד איננו ואני אנה אני בא" (ל"ז כא-ל).	ב. תקופת העימותים הראשונה
שם שמים שגור על פיו, עומד בניסיון, יורד לבית האסורים ועולה לגדולה כמשנה למלך.	יורד מאת אחיו, נכשל בתמר, אך מכיר בטעותו ומודה על האמת: "ויכר יהודה, ויאמר צדקה ממני" (ל"ח כו).		30 פרשת יהודה ותמר יוסף במצרים
"מרגלים אתם בזאת תבחנו... בבוא אחיכם הקטן הנה... ויאסף אתם אל משמר שלשת ימים" (מ"ב). "השלום אביכם הזקן אשר אמרתם העודנו חי... ותרב משאת בנימין" (מ"ג). "מה המעשה הזה אשר עשיתם... הוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום אל אביכם" (מ"ד). "ולא יכל יוסף להתאפק" (מ"ה).	"שלחה הנער אתי ונקומה ונלכה ונחיה ולא נמות... אנכי אערבנו מידי תבקשנו... כי עתה שבנו זה פעמים" (מ"ג ח-י). "מה נדבר ומה נצטדק האלהים מצא את עון עבדיך... ויגש אליו יהודה..." (מ"ד טז-לד).	"ויען ראובן... הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש" (מ"ב כב). "את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך" (מ"ב לו).	ג. תקופת העימותים השנייה
"ויושב יוסף את אביו ואת אחיו ויתן להם אחזה... במיטב הארץ... ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף" (מ"ז יא-יב).	"ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורת לפניו גשנה" (מ"ז כח).		40 ירידת האחים למצרים הידידה השנייה עם בנימין
"ברכת אביך גברו על ברכת הווי... תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו" (מ"ט כו).	"אתה יודוך אחיך... ישתחו לך בני אביך... לא יסור שבט מיהודה" (מ"ט ח-י).	"פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה" (מ"ט ד).	50 בית יעקב במצרים
"ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם" (נ' כא).			60 ברכות יעקב שיבת בני ישראל במצרים

בניגוד למאבקים בבית אברהם ובבית יצחק סביב השאלה מי הוא הבן הנבחר, זכו כל בני יעקב להיכלל במסגרת שבטי ישראל, וההתמודדות ביניהם נוגעת רק לשאלה 'מי בראש'. המועמדים הטבעיים להנהגה היו בכורי האמהות: **ראובן ויוסף**. בשלב מאוחר יותר הצטרף גם יהודה למאבק, תחילה מול ראובן ואחר כך מול יוסף. בשלושה אחים אלה מתמקדים כמעט כל הסיפורים על בני יעקב בספר בראשית.

הטבלה מראה, שהמאבק על ההנהגה בין שלושת האחים, התרכז בשתי תקופות קצרות בחייהם: הראשונה - בגיל הנערו וההתבגרות (סביב גיל 20), והשנייה - בבגרותם (סביב גיל 40). פרט לשתי תקופות אלה, יש לתת את הדעת לשתי תקופות נוספות:

1. תקופת הילדות – סיפור לידת בני יעקב משמש מבוא, וכולל פרטים המרמזים על אופיים ואישיותם של האחים המתמודדים, פרטים העתידיים להתברר בהמשך הסיפור.
2. סוף הסיפור – דברי יעקב לבניו לפני מותו מסכמים, לכאורה, את המאבק ב'רוח נבואית', ולמרות שאינם חד-משמעיים, הם משמשים כסיכום המאבק בספר בראשית.

התקופות העיקריות של ההתמודדות סומנו ברקע בולט. רקע בהיר יותר מסמן את המבוא ואת הסיכום. בין התקופות שהזכרנו, מסופרים פרטים נוספים, השופכים אור על מעמדם ואישיותם של האחים, המתמודדים על ההנהגה.

א. ראשית דבר

לידת הבנים – רמזים מוקדמים למאבק הצפוי

ראובן מתבלט בסיפור הדודאים שהביא לאמו כמי שהזדרז לשפר את מעמדה (ראה ספורנו), וממילא גם את מעמדו. אבל כמו בהמשך, התברר שהחישוב שלו היה קצר טווח.

יהודה הוא ש'חולל' בלידתו את השינוי לטובה במעמד אמו. כבר בקריאת שמו היא בישרה על שינוי זה: "הפעם אודה את ה'" (לעומת שמו של הבנים הראשונים שהעיד על מצוקתה של 'האישה השנואה'). לשינוי זה הייתה גם השפעה מעשית מיידית, אמנם אירונית במקצת: קודם לכן, בגלל מצוקתה – "ויפתח את רחמה" (כ"ט לא), ואילו בעקבות לידת יהודה: "ותעמד מלדת" (כ"ט לה).

יוסף זכה ליחס מיוחד מאביו מרגע לידתו (ל' כה), בהיותו הבכור לאשתו האהובה, העקרה. יחס זה ניכר גם במפגש עם עשו (ל"ג ב).

ב. תקופת העימותים הראשונה

גיל הנערו וההתבגרות – התפרצות המאבק

בתקופה רגישה זו של עיצוב האישיות והדפוסיים המשפחתיים, הפכה שאלת ההנהגה לבעיה בוערת. האחים שראו עצמם מתאימים להנהגה, ביטאו זאת באופן בוטה, כל אחד בדרכו:

ראובן נחפז כמים להכריז על עצמו כיושב העתידי במעשה בלהה' (ל"ה כב), וגם כאן לא שקל את מעשיו לטווח ארוך. [ייתכן, שגם שמעון ולוי ניסו במעשה שכס להצטרף לתמונת המאבק באותה תקופה, אך גם הם הרחיקו את עצמם במעשיהם.]

יוסף הכריז על עצמו כמנהיג המשפחה באמצעות סיפורי חלומותיו, סיפורים שהשינו אתו על אחיו וגבו ממנו מחיר יקר. ראובן ויוסף לא פעלו כראוי, ואפשר שתגובתו הפסיבית של יעקב כלפיהם, מבטאת ביקורת דומה למרות השוני שביניהם: **לראובן** – "וישמע ישראל" (ל"ה כב), ו**ליוסף** – "ואביו שמר את הדבר" (ל"ז יא).

¹ בתנ"ך זוהי הכרזה מובהקת על ירושת כיסא האב השליט. כך יעץ אחיתופל לאבשלום (שמי"ב ט"ז כא-כב) וכך ניכר מבקשת אדוניהו את אבישג השונמית ומתגובת שלמה (מל"א ב' יג-כב).

² כך נראה לפרש את פס' כא: "וישמע ראובן ויצלהו מידם, ויאמר לא נכנו נפש". זהו הפסוק היחיד שבו מדבר ראובן בגוף ראשון, החזרה על הפועל "ויאמר" בראש פס' כב מלמדת, שהאמירה הראשונה נדחתה, וראובן ניסה להשפיע על אחיו ועל המצב בדרך אחרת.

³ שוב ייתכן, שהבעיה אינה בעצם ההצעה אלא בעיותי המוקדם, שאין בו המתניות והחכמה הנדרשת ממנהיג.

לאחר שנפתח 'המאבק המוצהר' בין בכור לאה לבכור רחל, חשפה מכירת יוסף חזית חדשה של התמודדות על המנהיגות, הפעם בין שני בני לאה, ראובן ויהודה. מעבר להערכה המוסרית של עצותיהם לגבי גורלו של יוסף, שאותן ניתן לדון גם לכף זכות (עיין רמב"ן על אתר), יש להדגיש לענייננו את התכונות המנהיגותיות שלהם, המתבררות מתוך הכתובים:

ראובן – מיהר לקחת אחריות כבכור, אך ללא הצלחה. לאחר שנכשל בניסיונו הראשון להציל את יוסף², הוא דיבר אל האחים בגוף שני (תשפכו, השליכו, תשלחו), ובכך הוציא את עצמו מן הכלל. הוא הסתיר את כוונותיו מאחיו, מה שגרם אולי בהמשך לכישלון תוכניתו. יציאתו מכלל האחים הייתה גם מעשית, שהרי לא היה עימם בשעת מכירת יוסף. כישלונו מתבטא גם בדבריו אחרי עשרים שנה: "הלוא אמרתי אליכם... ולא שמעתם" (מ"ב כב).

יהודה – המתין לזמן ולתנאים המתאימים, הוא דיבר אל האחים בגוף ראשון (נהרג, כסינו, נמכרנו), והציע למכור את יוסף, בלי להתכחש לדילמה המוסרית בה הם נתונים. הוא היחיד בכל הסיפור שהזכיר "כי אחינו בשרנו הוא" (ל"ז כז). [כנות זו באה לידי ביטוי גם בפרשת יהודה ותמר.] ואמנם עצתו התקבלה והתבצעה מיד: "וישמעו אחיו" (שם).

ג. תקופת העימותים השנייה

המאבק בשלב הבגרות – מתינות ותיקון

יוסף, השליט במצרים, זכה להתגשמות חלומותיו, אך הבין שאין זו אלא שליחות מאת האלוהים. התנכרותו ודרישותיו מאחיו (ראה הפסוקים בטבלה) העמידו את האחים במבחנים, הן על יחסם לחטאם בעבר והן על אחריותם כלפי יעקב ובנימין בהווה. **ראובן** ניסה שוב לפעול כבכור ולגלות אחריות, אך נכשל בשני המבחנים. הוא לא הצטרף להכרת האחים בחטא מכירת יוסף (מ"ב כא-כב), והצעתו החפוזה לקבל אחריות על בנימין לא נראתה

אמינה או שלא נשמעה כלל באחיו יעקב (מ"ב לו-לח)³. **יהודה** הצליח שוב במקום שבו נכשל ראובן. הוא המתין הזמן והתנאים יבשילו על מנת לשכנע את יעקב, ודבריו מבטאים קבלת אחריות אמיתית, שאכן הוכיחה את עצמה בעומדו מול השליט המצרי. הוא חזר ורמז על חטא העבר: "האלהים מצא את עון עבדיך" (מ"ד טז), ושיתף את עצמו גם ב'חטא בנימין', תוך שהוא מוכן לשאת בעונשו.

יעקב הכיר בכושר מנהיגותו, ושלח אותו לפני המשפחה להכין את ההיקלטות במצרים (מ"ו כח).

ד. ההכרעה

ברכות יעקב – סיכום המאבק ותוצאותיו

הברכות דחו באופן סופי את ראובן מן ההנהגה, אבל הן השאירו את יהודה ויוסף כשני כוחות חשובים, שלכל אחד מהם חלק בהנהגת העם. ליהודה הובטחה המלוכה, ליוסף – הבכורה. יוסף קיבל כבכור – "שכס אחד על אחיך", ובניו ייחשבו כשני שבטים, ויקבלו נחלה כפולה בארץ.

המאבק בין יהודה ליוסף נמשך לאורך ההיסטוריה של עם ישראל תוך מאבקים רבים וחריפים בין מלכויות יהודה וישראל. הכרעותו האחרית הימים מתוארת בנבואת יחזקאל, שהיא הפרטת 'יגש': "הנה אני לקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבקי, ונתתי אותם עליו את עץ יהודה, ועשיתם לעץ אחד והיו אחד בידי... ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם...". (ל"ז יט-כח)

הרכבת ה'רוכב' (עץ יהודה) על ה'כנה' (עץ אפרים) נועדה ליצור זן חדש, שבו הנוף המפואר והפירות המשובחים יצמחו מגזע איתן ויינקו משורשים יציבים. דימוי זה מבטא את השילוב המיוחל של בני לאה ובני רחל בהנהגת עם ישראל בעתיד.

שליחות (פרקים ל"ז-נ')

**"ויאמר לאברם: ידע תדע
כי גר יהיה זרעך בארץ
לא להם."**

(ט"ז יג)

אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה, כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. וישלחני אלהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדלה.

ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים" (מ"ה ד-ח)

**"ועבדום וענו אתם... וגם
את הגוי אשר יעבדו דן
אנכי, ואחרי כן יצאו
ברכש גדול."**

(ט"ז יג-יד)

יוסף בן 17

- א. "לכה ואשלחך אליהם... וישלחוו מעמק חברון".
 ב. "וישלחו את כתנת הפסים".
 ג. "אנכי אשלח גדי עזים... אם תתן ערבון עד שלחך".
 ד. "וישלח יהודה את גדי העזים".
 ה. "היא מוצאת, והיא שלחה אל חמיה".
 ו. "וישלח פרעה ויקרא את יוסף, ויריצהו מן הבור".
 ז. "ואת בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו".
 ח. "שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם, ואתם האסרו".
 ט. "אם ישך משלח את אחינו אתנו, נרדה... ואם אינך משלח לא נרד".
 י. "ויאמר יהודה אל ישראל אביו, שלחה הנער אתי".
 יא. "ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, ושלח לכם את אחיכם".
 יב. "הבקר אור, והאנשים שלחו המה וחמריהם".
 יג. "ויאמר יוסף אל אחיו..."

- יד. "ולאביו שלח כזאת ... וישלח את אחיו".
 טו. "וירא את העגלות אשר שלח יוסף".
 טז. "אשר שלח פרעה לשאת אתו".
 יז. "ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורת לפניו".

יוסף בן 39

סיפור תולדות יוסף, מהיותו בן 17 בארץ כנען ועד מותו בן 110 במצרים, הוא אחת הדוגמאות המאלפות במקרא לדרך הפעולה של ההשגחה האלוקית. בפרקים אלה נפרשת בפנינו סדרת אירועים מורכבת, המובאת בפירוט גדול למדי. אירועים אלה קשורים בתוכנית אלוקית מקיפה, שנאמרה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים.

מעקב אחר השורש ש'ל'ח' (שילוח אדם או חפץ) החוזר ונשנה בפרקים אלה, מסייע לנו להבחין, כיצד מתגשמת תוכנית זו במציאות האנושית. (הפסוקים בצד ימין של המסגרת עוסקים בעשייה האנושית, ובצד שמאל בתוכנית האלוקית.)

משפחת יעקב ירדה למצרים בעקבות מערכת יחסים מורכבת בתוכה. אנשים שונים שלחו ונשלחו מתוך מגמות שונות, וחשבו שבכך הם קובעים את המציאות, אבל כל הפעילות האנושית התרקמה סביב התוכנית האלוקית. רק יוסף חש, שגלגוליו אינם אנושיים-ארציים בלבד, ויד ה' היא שהולכה את האירועים. הוא ניסח זאת בדבריו לאחיו: "ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים", אך גם הוא הבין רק חלק מן המשמעות, וחשב שהאירועים נועדו להצלת משפחת יעקב, ולא ראה אותם כשלב בהגשמת ברית בין הבתרים.

חז"ל ניסחו זאת במדרש רבה:

"שבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אישה.

והקדוש ברוך הוא היה עוסק -

בורא אורו של משיח... קודם שלא נולד משעבד הראשון נולד גואל האחרון".

(בראשית רבה פ"ה ב')

